

Research Paper

Textbooks in Political Science: The Very First Post-Revolutionary Political Science' Textbooks in Iran

* Seyed Abdolamir Nabavi¹

1. Associate Professor, Department of Regional Studies, University of Tehran

DOI: [10.22034/ipsa.2022.451](https://doi.org/10.22034/ipsa.2022.451)

Receive Date: 28 January 2022

Revise Date: 21 March 2022

Accept Date: 27 April 2022

©2021 by the authors, Licensee IPISA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

In the post-revolutionary Iran, and due to the emergent Islamic ideals and expectations, transformation of the most of the curriculums, among them the Political Science, came into attention. Thus, presumably the textbooks were among the materials which needed to change according to the new norms. Indeed, no one might narrate history of the post-revolutionary political science in Iran without exploring this great renovation in textbooks' authorship. Focusing on the transition years from the victory of revolution to the establishment of the Supreme Cultural Revolution Council (1979-1985), the present study attempts to explore how have the in-hand textbooks been assessed and reshaped due to the new criterion. Through these years, the committee for political science in the Council, proceeded to compose Some textbooks which were published by the Iran University Press. Exploring and analyzing these textbooks might help to understand the difficulties and achievements of such struggle. There is no doubt that the quality of the books enhanced, especially in linguistic editing; while, rareness of the texts (only 8) and the length of the publishing and distributing process were among the evident problems. So, while the elites in the new-established political system were dubious towards the Humanities disciplines, and simultaneously there was a big expectation for problem-solving through them, one might see the very first scholar struggles in order to renovate the discipline via introducing the new curriculum besides authoring the re-written textbooks as a remedy for such harsh situation. It is noteworthy to say that due to the deficiency of documents and other data, the present study was held in exploratory mood.

Introduction

In the post-revolutionary Iran, and due to the emergent Islamic ideals and expectations, transformation of the most of the curriculums, among them the

◆ *** Corresponding Author:**
Seyed Abdolamir Nabavi, Ph.D.
E-mail: s.a.nabavi@ut.ac.ir

Political Science, came into attention. Thus, presumably the textbooks were among the materials which needed to change according to the new norms. Indeed, no one might narrate history of the post-revolutionary political science in Iran without exploring this great renovation in textbooks' authorship. Focusing on the transition years from the victory of revolution to the establishment of the Supreme Cultural Revolution Council (1979-1985), the present study attempts to explore how have the in-hand textbooks been assessed and reshaped due to the new criterion. Through these years, the committee for political science in the Council, proceeded to compose Some textbooks which were published by the Iran University Press. These Books were: Ahamiyat-e estrātejiki-ye Iran dar jang-e jahāni-ye dovom [Strategic Significant of Iran in World War II]; A Diplomatist in the East (Translation); Social Origins of Dictatorship and Democracy (Translation); Perspectives on Social Changes (Translation); Les grandes Oeuvres politiques: De Machiavel à nos Jours (Translation); Governing: An Introduction to Political Science (Translation); Bonyad-e Falsafe-ye siyasi dar Iran [Foundation of Political Philosophy in Iran]; Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science (Translation) and its new Edition: Empirical Political Analysis: Quantitative and Qualitative Research Methods.

Methodology

It is noteworthy to say that due to the deficiency of documents and other data, the present study was held in exploratory mood.

Result and discussion

Exploring and analyzing these textbooks might help to understand the difficulties and achievements of such struggle. There is no doubt that the quality of the books enhanced, especially in linguistic editing; while, rareness of the texts (only 8) and the length of the publishing and distributing process were among the evident problems. So, while the elites in the new-established political system were dubious towards the Humanities disciplines, and simultaneously there was a big expectation for problem-solving through them, one might see the very first scholar struggles in order to renovate the discipline via introducing the new curriculum besides authoring the re-written textbooks as a remedy for such harsh situation.

Conclusion

This Study Shows that 1. During This Period, the Number of Published Books in Political Science by Iran University Press was not Significant and Most of them were Translations; 2. It Seems That the Change of Political and Cultural Atmosphere of Iran and the Change of Pessimism to Academicians, especially after the end of Iran-Iraq war, have been Important for new Academic Works (Writings and Translations); 3. Although the Number of Political Science Textbooks Published by Iran University Press has not been Significant, the Quality of These Books – in Form and Content- Shows the new Period of Academic Textbooks Writing and Translation in Iran; 4. This Study Shows that

the Time between the Writing/ Translation and its Publication has been very Long and which has always Created Writers/ Translators and Students Complaints; 5. According to Available Documents, We can't get an Accurate Picture about the Activities of Political Science Committee of the Cultural Revolution Staff (1981-1985), So the new Step should be Oral History that means to Collect the Memories of the Committee's Members and Colleagues.

Keywords: Political Science, Cultural Revolution, University, Iran University press, Textbooks.

Table. The Very First Post-Revolutionary Political Science' Textbooks in Iran (Documentary history of 8 Political Science Academic Textbooks at Iran University Press)

Book Title	Author/ Translator	Work Time	Approved in the Press	Publication Date	For Courses
Strategic Significant of Iran in World War II	Homayoun Elahi/ Homayoun Elahi	PhD Thesis, Universitat Hannover, 1978	September 1981	March 1983	Political History of Iran
A Diplomatist in the East (Published: 1928)	Sir Arthur Harding/ Javad Shiekholeslami	1981	October 1982	June 1984	Political History of Iran
Social Origins of Dictatorship and Democracy (Published: 1977)	Barrington Moore Jr./ Hossein Bashiriyeh	Before 1987	November 1987	April 1990	Political Sociology
Perspectives on Social Changes (Published: 1974)	Robert H. Lauer/ Kavous Seyed-Emami	1981	June 1989	January 1995	Political Sociology
Les grandes Oeuvres politiques: De Machiavel à nos Jours (Published: 1983)	Jean-Jacques Chevallier/ Leyla Sazgar	1991	August 1991	Early 1995	Political Thought in The West
Governing: An Introduction to Political Science (Published: 1990 and 1993)	Austin Ranney/ Leyla Sazgar	1991-92	February 1991 (Initial Approval)	November 1995	Fundamentals of Political Science
Bonyad-e Falsafe-ye siyasi dar Iran [Foundation of Political Philosophy in Iran]	Musa Najafi	Master's Thesis, University of Tehran, 1990	December 1992	January 1998	Political Thought in Islam
Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science (Published: 1991) New Edition: Empirical Political Analysis: Quantitative and Qualitative Research Methods (Published: 2011)	Jarol B. Manheim and Richard C. Rich/ Leyla Sazgar New Edition: Criag Leonard Brians, Lars Willnat, Jarol B. Manheim and Richard C. Rich/ Leyla Sazgar	1996 New Edition: 2011-12	February 1994 (Initial Approval) New Edition: May 2011	Mach 1999 New Edition: November 2012	Research Methods In Political Science

References

Āmār-e Āmuzeš-e Āli-e Iran, sāl-e tahsili-e 1361-62 [Iran Higher Education Statistics 1982-83] (1983), Vol. 1, Tehran: Educational Planning Center, Ministry of Culture and Higher Education.

- Azghandi, Alireza (1999), *Elm-e siyāsāt dar Irān [Politics in Iran]*, Tehran: Bāz. Cultural Revolution Staff (N.D.), *General Specifications of Disciplines of Humanities, Arts and Agriculture Departments in Universities and Research Institutes Approved by Cultural Revolution Staff*, Tehran: Cultural Department of Academic Center for Education, Culture and Research.
- Dānesgāh va Dānesgāhiyān az didgāh-e Imām Khomeini [Academy and Academics from Khomeini's Point of View] (1999), Tehran: Institute for Publish of Imam Khomeini Writings.
- Gozāreš-e Amalkard [Report] (1982), Tehran: Ministry of Culture and Higher Education.
- Kārnāme-ye daftar-e hamkāri-ye howze va Dānešgāh az Tir tā Esfand-e 62 [Report of The Office for Cooperation between Hawzah and Universities 1983-84] (1984), Qom: The Office for Cooperation between Hawzah and University.
- Malek, Aghdas (1975), *Fehrest-e towsif-e ketābšenāsi-ye olum-e siyāsi [Political Science Bibliography]* (Supervisor: H. Enayat; in Cooperation with A. Ghazi & M. R. Jalili), Tehran: University of Tehran Press.
- Maleki, Mohammad (1980), *Dānešgāh-e Tehrān va jāy-e Imperialism-e Amrikā [University of Tehran and American Imperialism footprint]*, N.P.
- Mosaffa, Nasrin (2006), *Seyri dar Tahavolāt-e Āmuzeši va pažuheši-ye olum-e siyāsi va ravābet-e beynolmelal, naqš-e avāmel-e ta'sirgozār sathe kalān [Considerations on Educational and Research Developments in political Science and International Relations]*, Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Piroozan, Alireza (2021), *Savād-e dānesgāhi va dānesgāh-e Irāni [Academic Literacy and Iranian University]*, Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Poortaei, Ali (1976), *Āmuzeš-e Āli dar Irān [Higher Education in Iran]*, Vol. 2, Tehran: Education Evaluation Organization.
- Sharafzadeh, Mohammad (2004), *Enqelāb-e farhangi dar dānešgāh-hā-ye Irān [Cultural Revolution in Iranian Universities]*, Tehran: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution.
- Supreme Cultural Revolution Council (2006), *Bist sāl talāž dar masir-e tahaqqoq-e ahdāf-e enqelāb-e farhangi [20-years Efforts in Achieving Cultural Revolution Goals]*, Tehran: Supreme Cultural Revolution Council
- Bavi, Mohammad (1998), "Vaz'iyat-e rešte-ye olum-e siyāsi dar Iran [Political Science in Iran]", *Political Science: A Scientific-Research- Based*, Vol. 1, Issue

3.

Legal Gazette (Rūznāmeḥ-e Rasmī-e Jumhūrī-e Islāmī-e Īrān), No. 10341, August 27, 1980.

Mansourian, Yazdan (2013), "Sad vižegi-ye ketābhā-ye dānešgāhi-e kārāmad va asarboxš [Hundred Features of Effective Academic Books]", Biannual Journal of University Textbooks; Research and Writing, Vol. 17, Issue 29.

Mohammadimehr, Gholamreza; Tavassoli, Majid; Taheri, Abolghasem; & Edrisi, Afsaneh (2018), "Gunešenāsi-ye motāle'at-e towse'e-ye siyāsi-ye Iran [The Typology of Studies on Political Development in Iran]", Research Letter of Political Science, Vol. 13, Issue 3.

Naeini, S. M. K. (1383), "Šorāhā dar āmuzeš-e āli-ye Iran [Councils in Iranian Higher Education]", In Higher Education Encyclopedia, Vol. 1, N. Ghoorchian, H. R. Arasteh & P. Javari (Eds.), Tehran: Encyclopedia of Farsi Foundation.

Pourjavady, Nasrollah (1980), "darbāre-ye komite-ye tarjome, ta'lif va tashih [About Translation, Authorship and Correction Committee]", Nashr-e Danesh, No. 1.

Pourjavady, Nasrollah (1981), "be su-ye našr-e dānešgāhi [Towards academic publication]", Nashr-e Danesh, No. 2.

Pourjavady, Nasrollah (1982), "Qaziye dohezār jeld ketāb – Afsāne ya haqiqat [The Story of two Thousands Books: Reality or Myth]", Nashr-e Danesh, No. 13.

Razi, Ahmad (2009), "Šāxeshā-ye arzyābi va naqd-e ketābhā-ye darsi dānešgāhi [Assessment criteria and Critics of Academic Textbooks]", Biannual Journal of University Textbooks; Research and Writing, Vol. 14, Issue 21.

Salimi, Hossein (2009), "Ta'sir-e negāreš-e čapgarāyāne bar barnāme-ye darsi-ye olum-e siyāsi dar Īrān [Left-oriented Attitude Effects on Political Science Curriculum in Iran]", In Investigation of Education and Research in Iranian Political Science and International Relation, Hossein Salimi, (Ed.), Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.

Motaghian, Ali (2020), "Čehel sāl bā Jahād-e Dānešgāhi; Tārix-e šafāhi-ye enqelāb-e farhangī va čehel sāl modiriyat-e jahādi [40-years with Jihad-e Danesgahi; History of Cultural Revolution and 40-years of Monument]", Supreme Cultural Revolution Council Website, available at <https://sccr.ir/news/14133/1/>

Najafi, Musa (2011), "Xāterāt-e Musa Najafi az Bashiriye, Seyed Javad Tabatabaei, Hadiyan va Semati [Diary of Musa Nafari about Bashiriye, Seyed

Javad Tabatabaei, Hadiyan, & Semati]”, Panjere Weekly, Reteived from: Research Institute of Hawzah and University Website, available at <https://rihu.ac.ir/fa>.

Book File of “Asār-e bozorg-e siyasi az Makyaveli ta Hitler [Les grandes Oeuvres politiques: De Machiavel à nos Jours]”, Iran University Press.

Book File of “Ahamiyat-e estrātejiki-ye Iran dar jang-e jahāni-ye dovom [Strategic Significant of Iran in World War II]”, Iran University Press.

Book File of “Bonyad-e Falsafe-ye siyasi dar Iran” [Foundation of Political Philosophy in Iran]”, Iran University Press.

Book File of “Hokumat: Ašenāyi bā elm-e siyāsāt” [Governing: An Introduction to Political Science]”, Iran University Press.

Book File of “Xāterāt-e Sir Arthur Harding” [A Diplomatist in the East]”, Iran University Press.

Book File of “Didgāh-hā-yi dabāre-ye degarguni-ye ejtemāei” [Perspectives on Social Changes]”, Iran University Press.

Book File of “Riṣehā-ye ejtemāei-ye diktātori va demokrāsi [Social Origins of Dictatorship and Democracy]”, Iran University Press.

Book File of “Ravešhā-ye tahqiq dar Olume siyāsi: Tahlil-e tajrobi” {Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science]”, Iran University Press.

Gozāreš-e Amalkard-e Goruh-e barnāmerizi-ye Olume Ensāni dar Sal-e 1364 [Report of Humanities Planning Department in 1985] (1985), Edited by M. T. Haghghatnia, Supreme Planning Council of Ministry of Culture and Higher Education.

Gozāreš-e Amalkard-e Sāzmān-e Samt az ebtedāye ta’sis ta Mehr 1365 [Report of SAMT from beginning to Sep.1986], Cultural Revolution Staff.

News Bulletin (1983), No. 3, Cultural Revolution Staff.

News Bulletin (1984), No. 5, Cultural Revolution Staff.

Supreme Cultural Revolution Council Approvals, Feb., 26, 1985.

Xolāse mozākerāt va sorat mosavābat-e 1364 [Extract of Negotiation and Ratifications in 1364] (1985), Vol. 1, Edited by S. M. K. Naeini, Supreme Planning Council of Ministry of Culture and Higher Education.

Interview with Dr. A. Azghandi, Oct. 19, 2020 & Mar. 10, 2021

Interview with Dr. H. Ahmadi, Feb. 14, 2022

تدوین کتاب‌های درسی علوم سیاسی در سال‌های گذار؛ تاریخ مستند هشت کتاب علوم سیاسی در مرکز نشر دانشگاهی

* سید عبدالامیر نبوی^۱

۱. دانشیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشگاه تهران، تهران، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/apidetails/12D76A69AEBEA614/1%

20.1001.1.1735790.1400.17.1.3.9

چکیده

با پیروزی انقلاب اسلامی، بازتعریف رشته‌های دانشگاهی، از جمله علوم سیاسی، مطابق با آرمان‌ها و انتظارات جدید، مورد توجه قرار گرفت. روشن است که در این مسیر، تدوین کتاب‌های جدیدی ضرورت پیدا می‌کرد و اصولاً تاریخ علوم سیاسی ایران پس از انقلاب را نمی‌توان بدون توجه به سیر تدوین و انتشار کتاب‌های درسی این رشته نوشت. مقاله حاضر، بر سال‌های گذار، یعنی پیروزی انقلاب (۱۳۵۷) تا تأسیس شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۶۳)، تمرکز دارد که فعالیت‌های اولیه برای استانداردسازی، تدوین، و انتشار کتاب‌های درسی دانشگاه‌ها انجام شد. در این سال‌ها، چند کتاب در کمیته برنامه‌ریزی علوم سیاسی ستاد انقلاب فرهنگی، تصویب و از سوی مرکز نشر دانشگاهی منتشر شد. بررسی و مرور روند انتشار این ۸ اثر، که اغلب ترجمه بودند، نشانگر مشکلات و دستاوردهای تلاش‌های سال‌های گذار است. واقعیت این است که ارتقای کیفیت محتوایی آثار در این مرحله، از جمله به سبب رعایت جدی قواعد ویرایشی در مرکز نشر دانشگاهی، انکارناپذیر است؛ همچنان‌که مشکلات مهمی مانند تعداد اندک آثار منتشرشده در زمینه علوم سیاسی و در ضمن، تأخیر فراوان در روند ارزیابی، تولید، و چاپ این آثار وجود داشت؛ بنابراین، در این سال‌ها می‌توان شاهد نخستین تکاپوهای جامعه علمی برای بازبینی دروس و سرفصل‌ها و هم‌زمان، تدوین آثار جدید درسی در خلال مشکلاتی جدی‌تر، یعنی بدبینی نخبگان نظام سیاسی جدید به رشته‌های علوم انسانی و همچنین، انتظارات فزاینده عمومی از این رشته‌ها برای کاهش مشکلات موجود، بود. با توجه به کمبود داده‌ها و مستندات مدون در این زمینه، مطالعه حاضر به روش اکتشافی و با بهره‌گیری از منابع مرکز نشر دانشگاهی، انجام شده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۲/۷

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

علوم سیاسی، انقلاب فرهنگی، دانشگاه، مرکز نشر دانشگاهی، کتاب درسی

* نویسنده مسئول:

سید عبدالامیر نبوی

پست الکترونیک: s.a.nabavi@ut.ac.ir

مقدمه

رشته علوم سیاسی، پس از انقلاب ۱۳۵۷ وارد مرحله مهمی از حیات خود شد. اگرچه سایر رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی نیز با تأثیرپذیری از انقلاب و پدیده‌های دامن‌گستری چون انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها، تحولات مهمی را از سر گذراندند، علوم سیاسی تحت تأثیر عواملی چند، از جمله ماهیت نظام سیاسی تازه تأسیس و انتظارات آن و نیز موضوعات موردبررسی در این رشته، از شرایط یادشده بیشتر اثر پذیرفت و تمرکز رسمی بیشتری بر روند آموزش و پژوهش در آن، صورت گرفت؛ بنابراین، چنانچه قرار باشد این روند، به شکل علمی بررسی شود، تاریخ علوم سیاسی پس از انقلاب را نمی‌توان بدون توجه به سیر تدوین و انتشار کتاب‌های درسی این حوزه نوشت. همین امر، انجام پژوهشی را «درباره آثار و پژوهش‌هایی که به‌عنوان کتاب‌های دانشگاهی در رشته علوم سیاسی ایران نوشته می‌شوند و تعداد زیادی از دانشجویان، آن‌ها را مطالعه می‌کنند» (محمدی مهر و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۰۷) ضروری می‌کند. کتاب درسی از دیرباز یک ابزار مهم آموزشی به‌شمار می‌آید که «بیشتر، محصول جمع‌بندی و تحلیل دانش موجود» است (منصوریان، ۱۳۹۲: ۲) و با توجه به مخاطبانی که دارد (دانشجویان)، طبق سرفصل‌های مصوب و هدف‌گذاری‌های آموزشی نوشته می‌شود؛ بنابراین، تدوین این‌گونه کتاب‌ها مبتنی بر معیارها و ویژگی‌های مشخصی است و در فرایند نگارش تا انتشار آن‌ها اغلب به تخصص‌های گوناگونی احساس نیاز می‌شود. بخشی از این معیارها و ویژگی‌ها محتوایی است؛ مانند جامعیت، روزآمدی، انسجام، ماهیت تعاملی، استنادات و شیوه نگارش مطالب. درعین حال، رعایت نکات شکلی‌ای چون حجم متعارف، بهره‌گیری از جدول و نمودار، صفحه‌آرایی جذاب و چاپ مناسب نیز ضروری است (رک: منصوریان، ۱۳۹۲؛ رضی، ۱۳۸۸)؛ درنتیجه، فرایند تدوین و نشر کتاب‌های درسی در دانشگاه، تاحدودی بیانگر واقعیت‌های علمی یک کشور هم به‌شمار می‌آید. به‌رغم اهمیت چنین موضوعی در حوزه علوم سیاسی، منابع و مستندات مدون در این زمینه چنان اندک و پراکنده است که مطالعه حاضر ناگزیر به روش اکتشافی (گردآوری داده‌های موجود و طرح ملاحظات اولیه براین اساس) و با بهره‌گیری از منابع نشر دانشگاهی انجام شده است. البته بیشتر مطالعاتی درباره منابع برخی گرایش‌های این رشته انجام شده است، ولی اولاً: محدود به همان گرایش هستند؛ ثانیاً: اغلب بر محتوای این آثار متمرکز شده و به روند تدوین و نشر این آثار کمتر توجه داشته‌اند.

رشته علوم سیاسی پیش از وقوع انقلاب، به‌رغم تاریخچه طولانی خود، گستردگی چندانی نداشت و در دهه ۱۳۵۰ در سه مرکز (دانشگاه تهران، دانشگاه ملی و دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی^(۱)) دانشجوی می‌پذیرفت. انتظار می‌رفت که دانش‌آموختگان این رشته، که بنا به عواملی در حال رشد بودند، برای «کارشناسی روابط خارجی، تدریس در مراکز آموزشی، کارشناسی مراکز تحقیقات سیاسی و اشتغال در مشاغلی چون شهرداری» آمادگی داشته باشند (پورطایی، ۱۳۵۵: ۶۷). شمار آثار آموزشی گرایش‌های مختلف علوم سیاسی پیش از وقوع انقلاب هم چندان قابل توجه نبود. «فهرست توصیفی کتاب‌شناسی علوم سیاسی»، اولاً بیانگر تعداد زیاد آثار ترجمه‌شده است؛ ثانیاً نشان می‌دهد که انتشار تعداد قابل توجهی از آن‌ها، مطابق با گرایش‌ها و نیازهای ایدئولوژیک روز است و اغلب اصول و معیارهای شکلی و محتوایی تدوین کتاب‌های درسی نیز رعایت نشده است (ملک، ۱۳۵۴؛ مصفا، ۱۳۸۵: ۲۰۵-۲۰۴). در دوره پس از انقلاب—چنان‌که اشاره خواهیم کرد—پرورش نسل جدیدی از دانشگاهیان بیشتر مورد توجه بود و هدف از تدوین آثار دانشگاهی، افزایش کمیت یا ارتقای کیفیت نبود.

موج نخست تلاش‌ها برای تغییر وضعیت آموزش عالی، از همان روزهای اولیه پیروزی انقلاب شکل گرفت؛ به‌ویژه اینکه شورای انقلاب در یکی از نخستین تصمیمات خود، هیئت امنای تمام دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی را در ۱۳ اسفند ۱۳۵۷ منحل اعلام کرد. همچنین، با آغاز نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۱۳۵۸-۱۳۵۷، کمیته پاکسازی در اغلب دانشگاه‌ها تشکیل شد (رک: ملکی، ۱۳۵۹: ۲۶-۲۱). بالا گرفتن درگیری‌های سیاسی در محیط‌های دانشگاهی در سال ۱۳۵۸ سبب شد موضوع «تسخیر» مراکز آموزش عالی به یک موضوع مهم و فوری تبدیل شود. امام نیز در پیام نوروزی سال ۱۳۵۹ یادآور شده بود: «باید انقلابی اساسی در تمام دانشگاه‌های سرتاسر ایران به‌وجود آید تا اساتیدی که در ارتباط با شرق یا غرب هستند، تصفیه گردند و دانشگاه، محیط سالمی شود برای تدریس علوم عالی اسلامی» (دانشگاه و دانشگاهیان از دیدگاه امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۴۱)؛ از این‌رو، هم‌زمان با فشار بدنه اجتماعی، شورای انقلاب با صدور بیانیه‌ای در ۲۹ فروردین همین سال، تعطیلی دانشگاه‌ها برای تهیه برنامه آموزشی جدید و پذیرش دانشجو براساس موازین جدید را اعلام کرد. بی‌درنگ، در ۱۷ اردیبهشت همان سال، شورای انقلاب، لایحه قانونی تشکیل شورای عالی فرهنگ و آموزش عالی را با هدف حضور و گسترش فرهنگ انقلاب، انتقال نظام آموزشی

جامعه انقلابی به درون دانشگاه‌ها، و حرکت در مسیری که به‌جانب الله است، تصویب و ابلاغ کرد (نائینی، ۱۳۸۳: ۶۲۵). البته این لایحه، عمر چندانی نداشت و با توجه به پیامدهای درگیری‌های شدید سه‌روزه (۳۰ فروردین تا ۱ اردیبهشت) و سپس، اعلام تعطیلی دانشگاه‌ها، اهداف یادشده در سطح و شکل دیگری دنبال شد.

نقطه عطف در این مرحله، تأسیس ستاد انقلاب فرهنگی در تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۵۹ بود. با توجه به تأکید امام بر «برنامه‌ریزی رشته‌های مختلف و خط‌مشی آینده دانشگاه‌ها براساس فرهنگ اسلامی و انتخاب و آماده‌سازی اساتید شایسته، متعهد و آگاه و دیگر امور مربوط به انقلاب آموزشی اسلامی»، فعالیت‌های ستاد بر محورهای تربیت استاد، گزینش دانشجو، اسلامی کردن جو دانشگاه‌ها، و تغییر برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها متمرکز شد (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۴: ۴). حال، نکته اینجاست که آثار درسی بایستی در چارچوب سرفصل‌های جدید رشته‌های دانشگاهی تنظیم و تدوین می‌شد که مقرر بود در ستاد انقلاب فرهنگی - و بعداً شورای عالی انقلاب فرهنگی - تصویب شود. چنان‌که می‌دانیم، نزدیک به چهار دهه است که سازمان سمت، کتاب‌های درسی موردنیاز رشته‌های مختلف علوم انسانی، از جمله علوم سیاسی، را تدوین و منتشر می‌کند^(۲)؛ اما در این مقاله، توجه و تمرکز بر بازوی انتشاراتی ستاد انقلاب فرهنگی، یعنی مرکز نشر دانشگاهی، است که در اسفند ۱۳۵۹ تأسیس شد. در واقع، استانداردسازی، تدوین، و انتشار کتاب‌های درسی برای دانشگاه‌های ایران از سوی ستاد انقلاب فرهنگی، ابتدا به این مرکز سپرده شد؛ بنابراین، کتاب‌هایی را که از سوی مرکز نشر در حوزه علوم سیاسی منتشر شده است، می‌توان نخستین آثار درسی این رشته پس از انقلاب دانست^(۳). پیش از آن، بایستی یادآور شویم که نگارش یا ترجمه آثار در مرکز نشر انجام نمی‌شد، بلکه برای هر رشته‌ای، کمیته خاصی در ستاد تشکیل شده بود.

توضیح آنکه در پی اعلام تعطیلی دانشگاه‌ها، اعضای هیئت علمی برای دوره‌ای که معلوم نبود چقدر طولانی است، سردرگم و بی‌کار شده بودند. شورای انقلاب در ۲۵ تیر ۱۳۵۹ مقرر کرد «دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی موظفند نیروهایی را که بر اثر تعطیلی دانشگاه و مؤسسات مذکور آزاد شده‌اند، برای بازسازی و نوسازی کشور در اختیار برنامه‌هایی بگذارند که توسط ستاد انقلاب فرهنگی، طرح و مطابق دستورالعمل مصوب این ستاد به مرحله اجرا درمی‌آید. حقوق و مزایایی افرادی که در اختیار ستاد قرار می‌گیرند، کماکان از محل اعتبارات مصوب دانشگاه‌ها پرداخت می‌شود» (روزنامه رسمی، ۱۳۵۹/۴/۲۵). براین اساس، تصمیم

گرفته شد که استادان در طول دوره تعطیلی دانشگاه‌ها به تألیف یا ترجمه کتاب، به‌عنوان «کار موظف»، اقدام کنند، مگر اینکه درگیر مسئولیت‌های اجرایی از سوی دانشگاه باشند. جهاد دانشگاهی که در ۱۶ مرداد ۱۳۵۹، به‌عنوان نهادی وابسته به ستاد برای مدیریت امور دانشجویان و اساتید، تأسیس شد، از اواخر این ماه به توزیع پرسش‌نامه‌هایی میان استادان سراسر کشور اقدام کرد و از آنان خواست، آثار موردنیاز برای تدریس را ذکر کنند (رک: متقیان، ۱۳۹۹).

در این میان، پیشنهاد تأسیس کمیته‌ای تخصصی با نام «ترجمه، تألیف، و تصحیح کتاب‌های دانشگاهی» در مهر ۱۳۵۹ در ستاد، تصویب و مقرر شد، بررسی پاسخ‌ها و پیشنهادهای اساتید و اجرایی کردن آن‌ها، به آن واگذار شود. کمیته یادشده برای بررسی سریع‌تر پاسخ‌نامه‌ها که تعدادشان به بیش از هشت‌هزار مورد می‌رسید، گروه‌های تخصصی مختلفی را راه‌اندازی کرد تا با توجه به پرسش‌نامه‌های حوزه خود، فهرست کتاب‌های موردنیاز برای تألیف یا ترجمه را تهیه کنند و در اختیار استادان قرار دهند (پورجوادی، ۱۳۵۹ الف: ۳). در جلسات این گروه‌ها، که شامل رشته‌های گوناگون می‌شد، تألیف و ترجمه حدود سه‌هزار اثر تأیید شد و سپس، مقرر شد که حدود دوهزار اثر، منتشر شود (پورجوادی، ۱۳۶۱: ۳). کار سفارش آثار جدید در گروه‌های علمی، تلاش برای تدوین الگوی یگانه‌ای برای ویرایش متون، واژه‌گزینی، و معادل‌سازی، باعث شد که پیشنهاد پیگیری امور در قالب «سازمانی متشکل‌تر و پربارتر» مطرح شود (پورجوادی، ۱۳۵۹ ب). این نهاد جدید، طبق مصوبه ستاد انقلاب فرهنگی در تاریخ ۲۳ اسفند ۱۳۵۹، «مرکز نشر دانشگاهی» نام گرفت.

۱. کمیته برنامه‌ریزی علوم سیاسی

وظیفه کمیته برنامه‌ریزی علوم سیاسی به سرپرستی همایون الهی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، همانند ۱۳ کمیته دیگر علوم انسانی، بررسی پیشنهادها و استادان دانشگاه‌ها درباره تألیف و ترجمه و نیز تعریف برنامه جدید درسی و بازبینی درس‌ها و سرفصل‌های این رشته بود^(۴). از جلسات چندساله این کمیته، فقط گزارشی از جلسه نخست در دست است. براساس این گزارش، جلسه نخست در ۵ آذر ۱۳۵۹ تشکیل و طی آن، ۵۳ پرسش‌نامه گردآمده، بررسی شد که ۳۰ پرسش‌نامه برای ترجمه و تألیف، تأیید شد؛ هرچند از ۲۱ اثر نام برده شده است. آثاری که برای تألیف انتخاب شدند، عبارت بودند از: «کتاب امپریالیسم»، «تصویر انقلاب

اسلامی از دیدگاه وسایل ارتباط جمعی»، «ایران در مقابل شوروی و آمریکا»، «نهادهای ارتباط جمعی»، «روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ابرقدرت‌ها»، «سیاست امنیتی و خارجی دولت موقت جمهوری [اسلامی] ایران»، «تاریخ اجتماعی ایران»، «علم سیاست»، «روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی»، «سیستم‌های حکومتی از دید تطبیقی»، «سیاست و حکومت در شوروی»، «جنبش‌های آزادی‌بخش در قاره آفریقا»، «بررسی سیاست خارجی ایران در دوران رضاخان و پسرش»، «جمهوری خلق چین ۱۹۸۰-۱۹۴۹»، «بررسی و امکان توسعه روابط ایران و کشورهای جهان سوم»، «مسئله اوقات فراغت در سطح جامعه». آثاری که برای ترجمه تأیید شدند نیز عبارت بودند از: «اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم»، «سه جزیره ایرانی (دو تمب و ابوموسی)»، «The Open Society and its Enemies, Das Recht der Inter: Organisation, Egypt in the Arab World» (نشر دانش، ۱۳۵۹: ۹۱).

در این دوره زمانی، برنامه جدید درسی در کمیته یادشده تنظیم و در آذر ۱۳۶۱ برای تصویب به ستاد ارائه شد. سپس با توجه به بحث بازگشایی دانشگاه‌ها - کمیته، برنامه‌ای دومرحله‌ای را در این باره تهیه کرد^(۵) و برنامه جدید درسی نیز در ۲۲ خرداد ۱۳۶۲ در ستاد انقلاب فرهنگی تصویب شد (ازغندی، ۱۳۷۸: ۱۰۲ و ۱۰۴)^(۶).

بر پایه برنامه جدید، موضوع علم سیاست چنین تعریف شده بود: «مطالعه و تحقیق پیرامون پدیده‌هایی از جمله نهضت‌های انقلابی و اشکال مختلف دولت و حکومت و رابطه قدرت و مبانی مادی و اخلاقی و اعتقادی هر یک از آن‌ها در زمان‌ها و مکان‌های مختلف و کشف روابط و پدیده‌های سیاسی و علل پیدایش آن‌ها و مطالعه و تحقیق درباره اداره جامعه کشوری و روابط بین‌المللی». همچنین، هدف از آموزش سیاست چنین اعلام شده بود: «اعتلای علم سیاست؛ اعتلای ارزش‌های اصیل انسانی، و پیدا کردن امکان تفاهم با ملت‌های دیگر براساس ارزش‌های انسانی مشترک؛ تربیت افراد کارآمد با توانایی علمی که قابلیت تجزیه و تحلیل مسائل سیاسی-اجتماعی ایران و جهان را داشته باشند و بتوانند در ارگان‌های اجرایی کشور متمرثمر واقع شوند؛ و تأمین نیروی انسانی موردنیاز وزارتخانه‌ها و مؤسسات و سازمان‌های عمومی کشور، به‌ویژه وزارت امور خارجه، وزارت کشور، وزارت آموزش و پرورش، و آموزش عمومی (روابط عمومی ستاد انقلاب فرهنگی، بی‌تا: ۶۴-۶۳).

در برنامه جدید، دوره کارشناسی، شامل ۱۶۵ واحد می‌شد که بایستی به‌طور متوسط - طی ۵ سال تدریس می‌شد: دروس عمومی ۳۹ واحد، دروس پایه ۲۱ واحد، دروس اصلی ۶۴

واحد، دروس تخصصی ۳۱ واحد، و دروس اختیاری ۱۰ واحد. دروس جدید عبارت بودند از: ۱. عربی؛ ۲. معارف اسلامی؛ ۳. تاریخ اسلام؛ ۴. ریاضیات پایه و مقدمات آمار؛ ۵. تعلیم و تربیت اسلامی (یا تاریخ علم در جهان اسلام)؛ ۶. زیست‌شناسی یا نجوم؛ ۷. جامعه‌کنونی ایران و انقلاب اسلامی (عنوان درس: مبانی فقهی قانون اساسی)؛ ۸. مبانی جامعه‌شناسی سیاسی در اسلام؛ ۹. اسلام و حقوق بین‌الملل؛ ۱۰. رهبری و ولایت فقیه؛ ۱۱. اندیشه‌های سیاسی در تاریخ اسلام؛ ۱۲. دیپلماسی پیامبر (ص)^(۷)؛ ۱۳. جنبش‌ها و نهضت‌های سیاسی اسلامی در قرن بیستم؛ ۱۴. تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از انقلاب مشروطه تا ۱۳۲۰؛ ۱۵. تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از ۱۳۲۰ تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲؛ ۱۶. تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از ۱۳۳۲ تا انقلاب اسلامی؛ ۱۷. انقلاب اسلامی ایران؛ ۱۸. ایران و نهضت‌های رهایی‌بخش از جنگ جهانی دوم به بعد؛ ۱۹. سازمان‌های بین‌المللی؛ ۲۰. تاریخ روابط بین‌الملل از ۱۸۷۰ به بعد؛ ۲۱. شناخت ماهیت امپریالیسم؛ ۲۲. انقلاب‌های جهان؛ ۲۳. اندیشه‌های سیاسی در شرق باستان؛ ۲۴. حقوق بین‌الملل خصوصی؛ ۲۵. فن دیپلماسی و آداب کنسولی؛ ۲۶. اسلام و ایران؛ ۲۷. نظام سیاسی و دولت در اسلام؛ ۲۸. سیاست و حکومت در شوروی؛ ۲۹. سیاست و حکومت در چین؛ ۳۰. سیاست و حکومت در اروپای باختری؛ ۳۱. سیاست و حکومت در امریکای لاتین؛ ۳۲. سیاست و حکومت در آسیای جنوبی؛ ۳۳. سیاست و حکومت در آفریقا؛ ۳۴. سیاست و حکومت در امریکای شمالی؛ ۳۵. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ ۳۶. روابط ایران و شوروی از انقلاب اکتبر به بعد؛ ۳۷. روابط ایران و امریکای شمالی از جنگ جهانی دوم به بعد؛ ۳۸. روابط ایران با اروپای غربی؛ ۳۹. روابط ایران با کشورهای جهان سوم؛ ۴۰. روابط ایران با کشورهای اسلامی از جنگ جهانی دوم به بعد؛ ۴۱. مسائل سیاسی جهان اسلام در دوران معاصر؛ ۴۲. اعراب و اسرائیل و مسئله فلسطین؛ ۴۳. مسائل سیاسی و اقتصادی کشورهای جهان سوم؛ ۴۴. مسائل سیاسی و اقتصادی کشورهای اروپای شرقی؛ ۴۵. مسائل اطلاعاتی و سازمان‌های سری؛ ۴۶. مسائل اقتصادی - سیاسی اروپای غربی؛ ۴۷. مسائل سیاسی روز؛ ۴۸. تاریخ نهادها و اندیشه‌های سیاسی در ایران؛ ۴۹. مباحثی در جامعه‌شناسی معاصر ایران؛ ۵۰. نظام‌های اقتصادی تطبیقی؛ ۵۱. جغرافیای سیاسی کشورهای اسلامی؛ ۵۲. ارتش و سیاست؛ ۵۳. مطبوعات سیاسی ایران از انقلاب مشروطه به بعد؛ ۵۴. خاورمیانه و سیاست بین‌الملل؛ ۵۵. نظام‌های سیاسی تطبیقی؛ ۵۶. سیاست خارجی امریکا از جنگ

جهانی دوم به بعد؛ ۵۷. سیاست خارجی شوروی از انقلاب اکتبر به بعد.

این برنامه، طی سال‌های بعد دچار تغییراتی شد؛ تعداد واحدهای دوره کارشناسی به ۱۴۵ واحد و سرانجام، ۱۳۵ واحد کاهش یافت. برخی از درس‌های بازنگاری یا حذف شده عبارتند از: عربی، ریاضیات پایه و مقدمات آمار، تعلیم و تربیت اسلامی (یا تاریخ علم در جهان اسلام)، زیست‌شناسی یا نجوم، جامعه‌شناسی ایران و انقلاب اسلامی (عنوان درس: مبانی فقهی قانون اساسی)، مبانی جامعه‌شناسی سیاسی در اسلام، اسلام و حقوق بین‌الملل، رهبری و ولایت فقیه، اندیشه‌های سیاسی در تاریخ اسلام، دیپلماسی پیامبر (ص)، جنبش‌ها و نهضت‌های سیاسی اسلامی در قرن بیستم، ایران و نهضت‌های رهایی‌بخش از جنگ جهانی دوم به بعد، روابط ایران و شوروی از انقلاب اکتبر به بعد، روابط ایران و امریکای شمالی از جنگ جهانی دوم به بعد، روابط ایران با اروپای غربی، مسائل سیاسی جهان اسلام در دوران معاصر، مسائل اطلاعاتی و سازمان‌های سری، مسائل سیاسی روز، تاریخ نهادها و اندیشه‌های سیاسی در ایران، مباحثی در جامعه‌شناسی معاصر ایران، سیاست خارجی امریکا از جنگ جهانی دوم به بعد و سیاست خارجی شوروی از انقلاب اکتبر به بعد. در مقابل، چند درس به برنامه آموزشی رشته علوم سیاسی افزوده شدند: اخلاق و تربیت اسلامی، متون اسلامی، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، مبانی اندیشه سیاسی در اسلام، حقوق بین‌الملل اسلامی، تاریخ تحول دولت در اسلام، تاریخ اندیشه سیاسی در اسلام و ایران، سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ، دیپلماسی و رفتار سیاسی در اسلام، جنبش‌های اسلامی معاصر، تئوری‌های انقلاب، سیر قدرت در دریاها، مالیه عمومی، جمهوری اسلامی و نهضت‌های رهایی‌بخش، اداره امور دولتی (باوی، ۱۳۷۷: ۲۹۸-۲۹۶).

برنامه مقطع کارشناسی ارشد علوم سیاسی نیز در اواخر سال ۱۳۶۲ به تصویب شورای انتقال ستاد رسید (بولتن خبری، ۱۳۶۲) و در تاریخ ۱۳۶۳/۲/۱ برای ستاد انقلاب فرهنگی فرستاده شد (بولتن خبری، ۱۳۶۳). این برنامه در جلسات سرپرستان کمیته‌های علوم انسانی شورای عالی برنامه‌ریزی در نیمه دوم سال ۱۳۶۴ بررسی شد. البته در این فاصله، شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی در اوایل سال ۱۳۶۴ تأسیس شد^(۸) و تداوم سرپرستی الهی، بر کمیته علوم سیاسی، به عنوان یکی از زیرمجموعه‌های گروه علوم انسانی، در جلسه ۱۳ شورا (۱۳۶۴/۴/۲۲) به تصویب رسید (خلاصه مذاکرات...، ۱۳۶۴: ۳۱)^(۹). نام اعضای گروه هم در جلسه ۷ سرپرستان کمیته‌های برنامه‌ریزی گروه علوم انسانی

(۱۳۶۴/۶/۱۸) تصویب شد: عبدالعلی قوام، علیرضا ازغندی، ملک‌یحیی صلاحی، ابوالقاسم طاهری، عبدالرحیم ذاکر حسین، و حمید احمدی (گزارش عملکرد...، ۱۳۶۴: ۲۵)^(۱۰).

پس از تغییرات اساسی در برنامه آموزشی رشته علوم سیاسی، نگارش و تدوین کتاب‌های درسی جدید، ضرورت بیشتری پیدا می‌کرد. بر همین اساس بود که الهی در جلسه دهم (۱۳۶۴/۷/۲۲) فهرستی از منابع و کتاب‌های درسی مورد نیاز را تحویل گروه علوم انسانی داد. مرور عناوین و سرفصل‌های مصوب نشان می‌دهد، یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های این درس‌ها، اثرپذیری فراوان از نگرش چپ‌گرایانه است؛ به گونه‌ای که [بعدها] بخشی از متون درسی مورد نیاز هم در همین چارچوب تدوین شد (رک: سلیمی، ۱۳۸۸).

برخلاف نظر باوی که عملکرد مرکز نشر دانشگاهی را انتشار تنها ۳ عنوان کتاب آن‌هم با فاصله زیاد از هم می‌داند (باوی، ۱۳۷۷: ۳۰۳)، این مرکز، ۸ عنوان کتاب را منتشر کرد که برخی مستقیم و بعضی به صورت غیرمستقیم با مباحث درسی رشته مرتبط بوده‌اند؛ هرچند این تعداد نیز کم است. شاید یکی از دلایل این امر، به همان نکته‌ای مربوط باشد که وی مطرح کرده است: «در آستانه بازگشایی دانشگاه‌ها در کلیه دانشگاه‌های کشور، تنها ۱۸ استاد علوم سیاسی وجود داشت» (همان، ۳۰۱)^(۱۱).

با توجه به این نکات، در ادامه، روند چاپ کتاب‌های چاپ‌شده در حوزه علوم سیاسی توسط مرکز نشر دانشگاهی را مرور خواهیم کرد. بار دیگر یادآوری می‌شود، اهمیت این کتاب‌ها به این سبب است که آن‌ها را می‌توان نخستین آثار درسی این رشته پس از انقلاب دانست.

۲. اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم (۱۳۶۲)

کتاب «اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم»، اثر همایون الهی را می‌توان یکی از نخستین آثار تألیفی در حوزه علوم سیاسی پس از انقلاب دانست که در اصل، رساله دکتری نویسنده در دانشگاه هاننور (آلمان)، به راهنمایی احمد مهاد^(۱۲)، بود. وی در این اثر، طی ۵ فصل، سیاست خارجی انگلستان، آلمان، و شوروی را در قبال ایران طی سال‌های ۱۹۳۹ تا ۱۹۴۳ بررسی کرده و می‌کوشد با بهره‌گیری از اسناد و خاطرات، علل تحول در سیاست‌های بین‌المللی و اهداف سیاسی و اقتصادی اشغال ایران را نشان دهد. نظر شورای گروه تخصصی علوم سیاسی بر این بود که «کتاب حاضر، اولین انتشاری است که به طور مستقل در مورد

جنگ جهانی دوم در ایران با توجه به سیاست‌ها و روابط ابرقدرت‌ها یا [با] تأکید بر سیاست‌های استعماری آن‌ها در ایران به‌رشته‌ی تحریر درآمده است؛ در نتیجه، «چاپ و انتشار کتاب مزبور نه تنها برای دانشجویان و استادان دانشگاه‌ها، وسیله‌ای ارزنده در راه تحقیق و مطالعه‌ی سیاست‌های ابرقدرت‌ها در ایران به‌دست می‌دهد، بلکه به‌علت انشای روان و ساده‌نویسی آن، به‌عنوان یک ابزار شناخت سیاست‌های استعماری برای جامعه‌ی خارج از دانشگاه به‌کار گرفته خواهد شد».

چاپ این کتاب در ۱۰ شهریور ۱۳۶۰ به تصویب شورای عالی مرکز نشر رسید و قراردادی میان مؤلف و مرکز در ۲ آبان ۱۳۶۰ منعقد شد. در تاریخ ۲۶ دی همان سال، متن تایپ‌شده‌ی کتاب و نظرات و ویراستار با امضای سعید زیباکلام، مدیر بخش ویرایش و تولید فنی مرکز، برای مؤلف، که اینک رئیس مجتمع علوم اداری و بازرگانی^(۱۳) بود، فرستاده شد تا آن را برای «ملاحظه‌ی نهایی و رفع افتادگی‌های برخی مؤاخذ» بررسی کند. نسخه‌ی اصلاح‌شده همراه با توضیحاتی در ۱۱ بهمن تحویل مرکز شد و یک‌روز بعد، ویراستار [...] امینی] اعلام کرد (کتاب از نقطه‌ی نظر ویرایش و فنی، آماده‌ی چاپ است). البته وی توضیح داده است: «متن اصلی کتاب [به] زبان آلمانی بوده است، ویراستار به این زبان آشنایی نداشته است و تنها به‌دلیل آنکه مترجم و مؤلف در این کتاب، شخص واحدی هستند و از روی قرائن موجود در کتاب و با توجه به مشورت‌هایی با مترجم به ویرایش آن پرداخته است»، لذا «این ویرایش عمدتاً جنبه‌ی فنی و نگارشی داشته است».

اگرچه دستور چاپ کتاب در ۱۴ بهمن ۱۳۶۰ داده شد، نحوه‌ی استفاده از اسناد پیوست آن موجب تأخیر در انتشار شد؛ تاجایی که مؤلف در ۱ اردیبهشت ۱۳۶۱، نسخه‌ای از کتاب را به زبان آلمانی و همچنین، «۳۶ برگ از اصل اسناد مزبور» را تحویل مدیر بخش ویرایش و تولید فنی داد «تا موقع چاپ مورد استفاده قرار گیرد». سرانجام، کتاب در اسفند ۱۳۶۱، در ۳۵۴ صفحه با تیراژ ۲۰۰۰ نسخه منتشر شد.

با توجه به فروش کتاب و اتمام موجودی، از اوایل سال ۱۳۶۳ بحث تجدید چاپ آن مطرح شد. مؤلف در نامه‌ای به تاریخ ۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۳ به رضا شعبانی، معاون پژوهشی وقت مرکز، گفت: «اکنون این کتاب در بازار قابل دسترسی نیست و از این رو، می‌توان حدس زد که چاپ اول آن به اتمام رسیده است! هرگاه چنین باشد، چاپ مجدد این کتاب ضروری است». در ادامه درخواست شد «موافقت بفرمایید نسبت به تجدید چاپ آن (احتمالاً با بررسی

و تغییرات جدید) شخصاً اقدام نمایم». به ظاهر، مشکل اصلی در تأخیر برای تجدیدچاپ، مسئله کمبود کاغذ بوده است؛ چه آنکه شعبانی در ۸ بهمن، در یادداشتی خطاب به رئیس مرکز، ضمن طرح درخواست دوباره مؤلف، نوشت: «ایشان بر آن سرند که اگر کاغذ کافی نیز نباشد، به شخصه می‌توانند نسبت به تأمین مقدار لازم تلاش کنند». مؤلف در ۲۱ اردیبهشت و ۲۹ تیر ۱۳۶۴ باز هم به مرکز اعلام کرد: «چاپ اول کتاب... در بازار، نیاب شده است. به علت استقبال و نیاز به کتاب مزبور در طی این مدت از طریق یادداشت‌ها و مذاکرات حضوری متعدد، درخواست تجدیدچاپ آن را نموده‌ام که متأسفانه تا به امروز هیچ‌گونه پاسخ قطعی دریافت نداشته‌ام»؛ از این رو، درخواست کرد تا با تجدیدچاپ کتاب موافقت یا اجازه چاپ به وی داده شود.

سرانجام، تجدیدچاپ کتاب در ۲۰۰۰ نسخه در ۳ مرداد ۱۳۶۴ به تصویب شورای ویرایش رسید و در مهر ۱۳۶۵ روانه بازار شد.

۳. خاطرات سرآرتور هاردینگ (۱۳۶۳)

هاردینگ، وزیرمختار بریتانیا در ایران در دوره ۱۹۰۵-۱۹۰۱، در دوره بازنشستگی، خاطرات خود را در دو جلد منتشر کرد که جلد دوم با عنوان «خاطرات یک دیپلمات انگلیسی در شرق» (۱۹۲۸) به سه کشور هند، مصر، و ایران اختصاص داشت. نویسنده در فصل ۹ این کتاب، گزارشی از ایران دوره پیش از مشروطه ارائه می‌دهد که ارزش تاریخی فراوانی برای درک مسائل دربار، مشکلات گوناگون کشور، و رقابت‌های قدرت‌های آن زمان دارد. ترجمه این فصل توسط جواد شیخ‌الاسلامی، به‌عنوان کار موظف در دوره تعطیلی دانشگاه، انجام شد و نسخه‌ای از آن از سوی کمیته علوم سیاسی به همراه فرم ارزشیابی ترجمه برای مرکز نشر فرستاده شد. کمیته، ضمن تأیید کیفیت ترجمه اظهار نظر کرده بود: «علی‌رغم اطلاعات جالبی که سرآرتور هاردینگ... راجع به اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی ایران... در اختیار خواننده قرار می‌دهد، مع‌الوصف نوشته‌های هاردینگ در خیلی از مسائل، ناقص و حتی در بعضی موارد، غرض‌آمیز است؛ به طوری که خواننده مجبور می‌شود برای کسب اطلاعات دقیق‌تر به اسناد منتشرشده آرشیو وزارت خارجه انگلستان و یا تألیفات واقع‌گرایانه‌ای که درباره نفوذ سیاسی-اقتصادی امپریالیسم انگلستان در خاورمیانه و از جمله در ایران نوشته شده است، رجوع کند».

این ترجمه در ۱۰ شهریور ۱۳۶۰ برای بررسی قابلیت ویرایش، در دستورکار قرار گرفت. این بررسی را اسماعیل سعادت انجام داد و آن را طی نامه‌ای به تاریخ ۱۷ مهر ۱۳۶۱ تأیید و البته توصیه‌هایی را مطرح کرد. به نظر وی «در این ترجمه، ظاهراً رعایت امانت و پیروی دقیق از متن، لازم دانسته نشده است. همه‌جا، البته برای توضیح مقصود نویسنده، عبارتی و شرح و تفسیری افزوده‌اند... شاید همین شرح و تفسیرهای اضافی است که باعث شده است، ترجمه‌ای روی هم‌رفته، خواندنی به دست داده شود». به هر روی، انتشار کتاب در تاریخ ۲۷ مهر در شورای عالی مرکز به تصویب رسید و قرارداد آن نیز در ۱۸ آذر منعقد شد. پس از بازبینی متن آماده برای چاپ توسط مترجم، بازخوانی و ویرایش نهایی زیر نظر رضا شعبانی انجام شد. سرانجام، کتاب در ۱۸۴ صفحه در خرداد ۱۳۶۳ با تیراژ ۵۰۰۰ نسخه و ذیل عنوان گروه تاریخ منتشر شد. هر چند برای تجدید چاپ کتاب، با اضافه کردن دو فصل مربوط به مصر و هند، در چارچوب قرارداد جدیدی نیز توافق شده بود، انتشار آن بر اثر اختلاف نظر میان ناشر و مترجم انجام نشد^(۱۴).

نکته جالب درباره این کتاب، نامه‌نگاری‌های مترجم پیش و پس از انتشار آن است؛ به ویژه وی در نامه ۲۳ بهمن ۱۳۶۲، خطاب به پورجوادی نوشت: «میان کتاب‌های تسلیم شده از طرف گروه سیاسی دانشکده حقوق، تنها کتابی که برای چاپ، مناسب تشخیص داده شد، همین ترجمه‌ای بود که ارادتمند، تکمیل و تسلیم مقامات ستاد انقلاب فرهنگی کرده بودم». وی همچنین، در ۱۳ تیر ۱۳۶۳ با اعتراض به تعطیلی بلندمدت دانشگاه‌ها متذکر شد: «مسئولیت این فترت دانشگاهی را ابداً نمی‌توان متوجه استادها دانست؛ چون بنده و همکاران دیگرم در دانشکده حقوق هر لحظه و هر دقیقه منتظر افتتاح دانشگاه و رفتن سر کلاس‌ها بودیم».

۴. ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی (۱۳۶۹)

کتاب «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی»، اثر مشهور برینگتون مور، در سال ۱۹۶۶ منتشر شد. این تحقیق که از زمان انتشار، اثری مهم در حوزه جامعه‌شناسی توسعه و مطالعات مقایسه‌ای به‌شمار می‌آید، شرایط اجتماعی و تاریخی کشورهای انگلستان، فرانسه، آمریکا، آلمان، روسیه، ایتالیا، ژاپن، هند، و چین را تحلیل، و نقش طبقات دهقان و زمین‌دار را در شکل‌دهی به مسیرهای مختلف توسعه در این کشورها بررسی کرده است. ترجمه کتاب به قلم حسین بشیریه انجام شد و در ۲۷ دی ۱۳۶۵ برای ارزشیابی و اظهار نظر گروه علوم سیاسی

فرستاده شد؛ اهمیت محتوای آن در ۹ اردیبهشت ۱۳۶۶ از سوی الهی تأیید، و منبع مناسبی «برای برخی از دروس علوم سیاسی» دانسته شد. شعبانی نیز به‌عنوان مدیر گروه تخصصی تاریخ، در ۲۶ اردیبهشت ۱۳۶۶ نظر گروه علوم سیاسی را تأیید کرد و محتوای این اثر را برای رشته تاریخ نیز مناسب و مورد استفاده دانست.

براین اساس، شورای ویرایش مرکز نشر در جلسه ۱۴ خرداد ۱۳۶۶ تصمیم گرفت، بررسی کیفیت ترجمه، به هادی غبرایی واگذار شود. غبرایی، پس از مطالعه کامل سه فصل و دست‌نوشته‌های مترجم، در ۳۱ خرداد ۱۳۶۶ نوشت: «با نوعی ترجمه سروکار داریم که ویژگی‌های خاصی دارد و با «ترجمه» به مفهوم متداول کلمه تفاوت دارد... این نوع کار نشان می‌دهد که مترجم به ترجمه اکتفا نکرده، همه شاخ‌وبرگ‌های اضافی متن را حذف کرده و در عین حال، چارچوب اصلی نظر نویسنده را در هر مورد حفظ کرده است»؛ در نتیجه، «آنچه باقی مانده است، متن شسته‌رفته‌ای است که استدلال اصلی نویسنده را در هر مورد به فارسی روانی باز می‌گوید... نکته دیگری که این نوع دخل و تصرف را توجیه می‌کند، این است که مترجم هم بر موضوع کار خود احاطه دارد، هم بر زبان انگلیسی مسلط است و هم طرح کاملاً روشنی از محدوده کار لازم برای خواننده فارسی‌زبان در ذهن دارد». البته در ادامه نکاتی اصلاحی، مطابق با ضوابط مرکز، توصیه می‌شود. با توجه به این نکات، انتشار کتاب در جلسه ۱۸ مرداد ۱۳۶۶ شورای ویرایش مرکز و در جلسه ۲۸ آبان ۱۳۶۶ شورای عالی مرکز، تصویب و قرار شد، غبرایی کار ویرایش را انجام دهد. قرارداد با مترجم نیز در ۲۸ دی ۱۳۶۶ منعقد شد. بعداً در مقدمه مفصل کتاب، پس از بیان جایگاه مطالعه مور در نظریات توسعه و نقدهای صورت گرفته بر آن، همین نکته مطرح شد که هدف از ترجمه این اثر «بیشتر انتقال مفاهیم نظری در مورد مسئله مهم توسعه و نوسازی بوده است، تا ترجمه موبه‌موی جزئیات تاریخی».

حدود یک‌سال بعد (۲۴ آبان ۱۳۶۷)، بشیریه در نامه‌ای به پورجوادی، خبر از تأخیر در انتشار کتاب داد و نوشت: «در صورت امکان، قرارداد کتاب... با مرکز نشر فسخ گردد؛ چون با توجه به اینکه کتاب مزبور، کتاب درسی است و ظاهراً انتشار آن در مرکز، مدتی بیشتر نیز به طول خواهد انجامید، انتشار آن در مؤسسات خصوصی، سریع‌تر صورت خواهد گرفت». البته در حاشیه این نامه آمده است که کتاب ویرایش شده و بخشی از آن برای بازبینی به مترجم سپرده شده است. هم‌زمان، فرهنگ رجایی نیز با پورجوادی صحبت کرد تا چنانچه امکان دارد، انتشار کتاب به دانشگاه تهران سپرده شود که با توجه به روند کار مرکز، با این پیشنهاد مخالفت

شد.

این موارد، سبب شد که دستور تسریع در امور داده شود؛ تاجایی که در ۲۴ آذر ۱۳۶۷ نسخه نهایی، تحویل معاونت پژوهشی مرکز داده شد تا برای بخش تولید ارسال شود. سرانجام، کتاب در فروردین ۱۳۶۹ در ۳۹۶ صفحه با تیراژ ۵۰۰۰ نسخه منتشر شد.

۵. دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی (۱۳۷۳)

در تاریخ ۱ آذر ۱۳۵۹ با پذیرش پیشنهاد کاووس سیدامامی، که آن زمان مربی گروه علوم اجتماعی دانشگاه اهواز بود، ترجمه این کتاب به‌عنوان کار موظف وی در زمان تعطیلی دانشگاه‌ها تعیین شد. اهمیت کتاب به این سبب بود که اسطوره‌ها، دیدگاه‌های نظری، سازوکارها، انگاره‌ها، و راهبردهای دگرگونی را در خلال بازخوانی نظریه‌های گوناگون بررسی می‌کرد. این ترجمه پس از اتمام برای مرکز نشر ارسال و در ۵ بهمن ۱۳۶۰ برای بررسی، تحویل مهندس حسین معصومی همدانی داده شد. به دلیل ادامه تحصیل مترجم در خارج از کشور و عدم حضور وی، روند پیگیری امور کتاب با کندی و تأخیر بسیار زیادی انجام می‌شد؛ چنان‌که تازه در ۷ اسفند ۱۳۶۳ پس از بررسی بخش‌هایی از ترجمه، متن، ویرایش‌پذیر دانسته شد. حسن سرایی، داور گروه علوم اجتماعی، نیز کیفیت ترجمه را متوسط با نیاز کم به ویرایش اعلام کرد و غلام‌عباس توسلی، مدیر گروه، در ۱۵ اسفند اعلام کرد: «مترجم این کتاب در حال حاضر برای ادامه تحصیلات در خارج هستند و گروه، این کتاب را برای شورای ویرایش ارسال می‌کند تا برای انتشار آن، که مستلزم ویرایش آن است، تصمیم بگیرد».

ارزیابی اولیه این ترجمه را علی محمد کاردان انجام داد. کاردان در ۲۹ تیر ۱۳۶۴ نوشت: «روی هم‌رفته، مترجم در فهم متن، کوشش به‌خرج داده‌اند؛ به طوری که غالب عبارات ایشان از لحاظ مضمون با مقصود نویسنده تطبیق می‌کند یا دست‌کم به آن نزدیک است». وی در ادامه، اصطلاحاتی علمی و فنی را ذکر کرد که بیشتر «مقبول در میان متخصصان علوم اجتماعی» است، ولی رواج ندارد یا نازیباست؛ لذا نیازمند بازبینی و اصلاح به‌شمار می‌رود. همچنین، توصیه شد، مترجم «در سبک نگارش خود به نحوی تجدیدنظر کنند که از ایجاز مخمل و اطناب ممل پرهیز شود».

شورای ویرایش در جلسه ۳ مرداد ۱۳۶۴ تصمیم گرفت با توجه به نیاز این کتاب به ویرایش زیاد، آن را از دستورکار خارج کند. در این هنگام، اتفاق جالبی رخ داد؛ فرشته داوران،

یکی از ویراستاران مرکز، از سر کنجکاوی، چندصفحه‌ای را با متن اصلی تطبیق داد و در ۷ مهر نوشت: «اشتباهی در برگرداندن زبان مشاهده نکردم. خود کتاب نیز بسیار جالب و آموزنده بود. البته فارسی ترجمه به ویرایش احتیاج دارد که این درباره هر ترجمه‌ای صدق می‌کند». توسلی در ۸ آبان، ضمن انعکاس نظر ویراستار به شورای ویرایش، باردیگر نظر مثبت گروه را درباره اهمیت کتاب و کیفیت ترجمه اعلام کرد.

شورای ویرایش در جلسه ۱۲ آذر تصمیم گرفت متن را برای مطالعه و بررسی بیشتر در اختیار جهانگیر افکاری قرار دهد. وی ضمن تأیید اهمیت اثر و اینکه «علاوه بر دانشجویان علوم اجتماعی، برای دیگر علاقمندان نظیر بنده بسیار مفید است»، ترجمه را «دقیق» دانسته است که «بهتر است فارسی روان‌تری پیدا کند». با توجه به این نکات، درخواست انتشار کتاب باردیگر در شورای ویرایش مطرح و در جلسه ۸ اسفند ۱۳۶۴ با آن موافقت شد. شورای عالی مرکز هم در ۲۹ خرداد ۱۳۶۸ این امر را تصویب کرد و کتاب برای ویرایش به غبرایی سپرده شد. قرارداد با مترجم هم در ۲۹ مهر ۱۳۷۱ منعقد شد.

باز هم با تأخیرهای فراوان، درخواست انتشار کتاب در ۷ مرداد ۱۳۷۲ انجام، و سرانجام، پس از حدود ۱۳ سال، کتاب در دی ۱۳۷۳ با تیراژ ۴۰۰۰ نسخه و در ۲۷۷ صفحه منتشر شد.

۶. آثار بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر (۱۳۷۳)

کتاب مشهور ژان ژاک شوالیه، استاد اندیشه سیاسی در فرانسه، نخستین بار در سال ۱۹۴۸ منتشر و پس از آن بارها تجدید چاپ شد. ویژگی کتاب این است که نویسنده، آثار مهم و دوران‌ساز بزرگ سیاسی چهار قرن گذشته را در قالب بخش‌های «در خدمت حکومت مطلقه»، «حمله به حکومت مطلقه»، «پیامدهای انقلاب (۱۸۴۸-۱۷۹۰)» و «سوسیالیسم و ناسیونالیسم (۱۹۲۷-۱۸۴۸)» با توجه به شرایط تاریخی حاکم، به تفصیل بررسی کرده و با استخراج مفاهیم کلیدی و درونمایه هر یک، نسبت آن‌ها را با دولت و جامعه و نیز جایگاهشان را در زمان خود نشان داده است. این کتاب توسط لی لاسازگار و به سفارش محمد رضوی، استاد دانشگاه تهران، و بر مبنای نسخه منتشر شده در سال ۱۹۸۳ ترجمه شد. بشیریه پس از ارزیابی بخش‌هایی از ترجمه در تیر ۱۳۶۹، با اشاره به روانی ترجمه فارسی، گفته بود: «با توجه به معلومات ناچیز اینجانب از زبان فرانسه، به نظر می‌رسد که امانت، رعایت شده و مترجم از عهده ریزه‌کاری‌های متن در ترجمه فارسی برآمده است».

با توجه به تأیید کیفیت ترجمه، قرارداد ترجمه کتاب «تحلیل کتاب‌های مهم سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر» در تاریخ ۲ شهریور ۱۳۷۰ منعقد شد و البته همان‌جا ذکر شد که نام «آثار بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر» برایش انتخاب شده است. سرانجام، این اثر پس از ویراستاری ناهید فروغان، در ۴۲۷ صفحه با تیراژ ۴۰۰۰ نسخه در اواخر ۱۳۷۳ منتشر شد. با این حال، بی‌توجهی ناشر به تجدیدچاپ کتاب و ازسوی‌دیگر، انتشار ویرایش‌های جدیدی از این اثر به زبان اصلی، باعث شد که مترجم از این وضعیت، گلایه و تقاضای فسخ قرارداد را در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۶ و ۱۳۹۶ مطرح کند^(۱۵).

۷. حکومت: آشنایی با علم سیاست (۱۳۷۴)

ترجمه کتاب «حکومت: مقدمه‌ای بر علم سیاست»، از جمله پیشنهادهای رئیس مرکز نشر برای حوزه علوم انسانی بود که ترجمه آن در سال ۱۳۶۹ به لی‌لا سازگار پیشنهاد و واگذار شد. این کتاب توسط آستین رنی تألیف شده بود و مترجم، ویرایش پنجم (۱۹۹۰) آن را به فارسی برگرداند. ویژگی کتاب، زبان ساده و علمی آن در آموزش مفاهیم و مباحث پایه؛ مانند دولت، حکومت، ایدئولوژی، دموکراسی، احزاب سیاسی، فرایندهای اجرایی، قانون‌گذاری و قضایی و سیاست بین‌الملل به دانشجویان بود. فرزانه طاهری، بخش‌هایی از ترجمه کتاب را در دی ۱۳۶۹ و حسین بشیریه نیز برخی بخش‌های آن را در بهمن ۱۳۶۹ بررسی کردند؛ ارزیابی نشان می‌داد که این بخش‌ها به‌خوبی ترجمه شده‌اند؛ به‌ویژه اینکه «متن کتاب، مفید و جامع است»؛ بنابراین، منبع مناسبی برای مقطع لیسانس به‌شمار می‌آید؛ از این رو، ادامه کار در جلسه ۱۳۶۹/۱۱/۱۸ شورای ویرایش به‌تصویب رسید و قرارداد آن در ۱۳۷۰/۶/۲ منعقد شد. با اتمام ترجمه و تصویب آن در شورای عالی مرکز (۱۳۷۱/۵/۱)، ویرایش فنی کتاب از اوایل ۱۳۷۲ آغاز و نسخه نهایی، با ویرایش فرزانه طاهری و زینده نویری، در ۱۳۷۲/۱۲/۲۱ برای انتشار تحویل داده شد. نکته مهم اینکه در این فاصله، ویراست جدیدی از کتاب در سال ۱۹۹۳ منتشر شده بود که تغییرات در نسخه نهایی اعمال شد. این کتاب سرانجام در ۶۹۴ صفحه با تیراژ ۳۰۰۰ نسخه در آذر ۱۳۷۴ منتشر شد.

۸. بنیاد فلسفه سیاسی در ایران (۱۳۷۶)

پیشنهاد انتشار کتاب «فلسفه سیاسی ایران در دوره مشروطیت» نخستین بار از سوی سیدجواد طباطبایی، معاون پژوهشی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، در ۱۵ دی ۱۳۷۰ مطرح شد. وی در نامه‌ای خطاب به سرپرست انتشارات دانشگاه تهران با معرفی موسی نجفی به‌عنوان

«فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد علوم سیاسی این دانشکده»، این اثر را «جهت ملاحظه هیئت بررسی انتشارات دانشگاه» ارسال کرد و توضیح داد: «این اثر به‌طور عمد به بررسی علمی مبانی اندیشه و متون سیاسی دهه اول مشروطیت می‌پردازد و حاوی اطلاعات دقیق و توصیف منابع تازه‌یابی است که می‌تواند برای پژوهندگان اندیشه سیاسی دوره یادشده بسیار سودمند باشد»^(۱۶).

با طرح پیشنهاد انتشار کتاب در مرکز نشر دانشگاهی که اینک نام «بنیاد اندیشه سیاسی ایران در عصر مشروطیت» برایش انتخاب شده بود، دو داوری متفاوت درباره آن انجام شد. مرتضی اسعدی در ۱ مهر ۱۳۷۱ نظر منفی خود را به تفصیل نوشت و از جمله آن را «معرفی» و حداکثر، مرور متون مشروطه دانست که «اصلاً از عهده ادای دین عنوان کتاب بر نمی‌آید». به نظر وی، «جز موارد استشهدات نویسنده از متون مختلف... توضیحات و احتجاجاتی که نویسنده به عنوان خطوربیط مطلب از خود می‌افزاید، ضعیف و فاقد استحکام بایسته است» و بخش اندکی از حجم کتاب را از آن خود نویسنده برمی‌شمارد. وی توصیه کرد، نویسنده با «یکی از آقایان متخصص در تاریخ اندیشه سیاسی ایران» مشورت کند، بلکه کتاب با تغییراتی در شکل و محتوا و «در هیأت معرفی چند متن ناشناخته صدر مشروطه (با ساختار تجدیدنظرشده‌ای که با این عنوان مناسب‌تر باشد) شانس بیشتری برای چاپ» بیابد. در مقابل، ارزیابی احمد سمیعی گیلانی در ۹ آذر ۱۳۷۱ حاکی از این است که «نثر و زبان و بیان کتاب، روشن و خالی از حشو و زواید و استوار است» و کتاب «با روش درست و انسجام تمام تألیف شده است و حاوی تحلیل‌های دقیق و مستند و متکی به منابع اصیل است». در نهایت نیز گفته شد که «چاپ اثر به‌همت مرکز نشر کاملاً بجاست». داوری سوم در اواخر همین سال به احمد حب‌علی موجانی، مدیر بخش علوم انسانی مرکز، سپرده شد که ظاهراً کتاب مورد تأیید وی قرار گرفت.

قرارداد تألیف کتاب در ۲۶ اسفند ۱۳۷۱ با نویسنده منعقد شد و این اثر با عنوان «بنیاد فلسفه سیاسی در ایران (عصر مشروطیت) تلاقی اندیشه سیاسی اسلام و ایران با غرب به انضمام دوازده رساله مهم سیاسی» در ۵۱۴ صفحه با تیراژ ۳۰۰۰ نسخه در بهمن ۱۳۷۶ منتشر شد^(۱۷).

۹. روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی (۱۳۷۷)

ترجمه این اثر در بهمن ۱۳۷۱، براساس نسخه منتشرشده در سال ۱۹۹۱، به مرکز نشر پیشنهاد شد و مقرر گردید، لی‌لا سازگار، با توجه به کیفیت کار و اینکه ترجمه‌هایش «به ویرایش

چندانی نیاز ندارد»، ترجمه آن را به دست گیرد. ویژگی کتاب این بود که مراحل مختلف یک پژوهش علمی و روشمند تجربی را — در ۲۲ فصل — با بیان مثال‌های گوناگون از زندگی سیاسی و اجتماعی و تمرین‌هایی در این زمینه آموزش می‌داد. ارزیابی بخش‌هایی از ترجمه را موجانی انجام داد که در ۹ بهمن ۱۳۷۲ متذکر شد این اثر «درعین حال که کتابی درسی است، در بین علاقمندان به کتاب‌های علوم اجتماعی نیز طالب خواهد داشت». چاپ این ترجمه در شورای ویرایش (۱۳۷۲/۱۱/۱۴) و شورای عالی مرکز نشر (۱۳۷۲/۱۱/۲۱) تصویب، و قرارداد آن در مهر ۱۳۷۴ منعقد شد. با اتمام ترجمه، ویرایش آن در سال ۱۳۷۵ به شهرناز اعتمادی سپرده شد و کتاب در اسفند ۱۳۷۷ با تیراژ ۲۰۰۰ نسخه در ۷۱۱ صفحه منتشر شد.

تجدید چاپ چندبار کتاب بدون توجه به تذکر مترجم درباره انتشار ویراست‌های جدید آن به زبان انگلیسی و تغییرات اساسی و محتوایی در این ویراست‌ها، سبب شد که وی تقاضای فسخ قرارداد را در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ مطرح کند. در ویراست‌های جدید، مباحث کتاب با توجه به «پیشرفت‌های اخیر روش‌های تحقیق در علوم سیاسی» بازنگری و مثال‌ها و تمرین‌ها نیز به‌روز شده بود؛ از این رو، قرارداد ترجمه ویراست هشتم کتاب (۲۰۱۱) در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۰ منعقد شد و پس از اتمام ترجمه و بازخوانی، دستور انتشار آن با عنوان «روش‌های کمی و کیفی تحقیق (تحلیل تجربی سیاست)» در آبان ۱۳۹۱ داده شد. چاپ نخست این ویراست در ۷۰۶ صفحه در فروردین ۱۳۹۲ منتشر شد.

نتیجه‌گیری

امروزه، ناشران دولتی و غیردولتی پرشماری به انتشار کتاب‌های درسی علوم سیاسی اقدام می‌کنند. در نوشته حاضر، هدف این بود که فاصله زمانی انقلاب تا تأسیس سمت، بررسی شود؛ یعنی دوره‌ای که نخستین تکاپوها برای تدوین آثار جدید درسی برای دانشگاه‌ها آغاز، و به شکل متمرکز در زمان فعالیت ستاد انقلاب فرهنگی (۱۳۶۳-۱۳۵۹) انجام شد؛ با این تصور که «مشابه با نهضت ترجمه‌ای که در قرون اولیه اسلام رخ داده بود و مسلمانان، کتاب‌های یونانی و ایرانی را ترجمه کردند و پایه تمدن اسلامی را ریختند، این حرکت نیز مقدمه‌ای برای جهش عظیم علمی تمدن اسلامی در دوره پس از انقلاب اسلامی شود» (شرف‌زاده، ۱۳۸۳: ۲۷۵).

واقعیت این است که سیر فعالیت‌های مرکز نشر دانشگاهی در نخستین سال‌های پس از

انقلاب، و از جمله در زمینه تدوین آثار رشته علوم سیاسی، نمونه‌ای از شکل‌گیری دیوانسالاری جدید و مشکلات آن است. در واقع، به دلیل ناآشنایی اولیه با الگوهای از پیش موجود در زمینه تدوین کتاب‌های درسی و هم‌زمان، کمبود نیروی متخصص، امور براساس آزمون و خطا و به‌کندی پیش می‌رفت. تأخیر فراوان در نشر آثار موجب شد که عملکرد کمیته‌ها و مرکز نشر بارها مورد سؤال قرار گیرد؛ بنابراین، پورجوادی هر از چندی مجبور به توضیح می‌شد، از جمله یک‌بار با اشاره به بحث بازگشایی دانشگاه‌ها و فشار برای توزیع کتاب‌های جدید بیان کرد، طی دو سال فعالیت، حدود سه‌هزار استاد برای تألیف و ترجمه دوهزار عنوان کتاب همکاری کرده‌اند، اما این فرایند، طولانی شد؛ چون مرکز کوشید، «جزوه‌های مغلوپ و آشفته پیشین را... تبدیل به کتاب‌های دقیق و صحیح و پاکیزه و منظم کند» (پورجوادی، ۱۳۶۱). چنانچه حجم بالای انتظارات از این مؤسسه تازه تأسیس و شتاب برای تدوین آثار درسی در تراز نظام سیاسی جدید در کنار تأخیر در نشر آثار مورد توجه قرار گیرد، تصویر روشن‌تری از تحولات سال‌های بعد و سپردن بخشی از امور به سازمان سمت به‌دست می‌آید. به‌هر روی، در این سال‌ها قرار بود که آثار جدید علوم سیاسی در کمیته برنامه‌ریزی این رشته تدوین و از سوی مرکز نشر منتشر شود؛ وظیفه‌ای که پس از تأسیس سازمان سمت (اسفند ۱۳۶۳) به آن داده شد. البته مرکز نشر دانشگاهی در سال‌های بعد نیز آثاری را منتشر کرد که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با مباحث و موضوعات رشته علوم سیاسی ارتباط داشتند (مانند «مقدمه‌ای بر روانشناسی سیاسی» (۱۳۸۶))؛ ولی، هیچ‌یک عنوان کتاب درسی پیدا نکردند.

در این مقاله، روند تألیف و ترجمه کتاب‌هایی مرور شد که در فهرست آثار مرکز نشر دانشگاهی در قالب علوم سیاسی، طبقه‌بندی و با هدف تدریس در این رشته منتشر شده‌اند یا اگر توسط دیگر گروه‌های برنامه‌ریزی ستاد به نتیجه رسیده‌اند، با مباحث برنامه درسی این رشته همپوشانی دارند. البته با مرور عنوان‌های آثار دیگر مرکز در این دوره، گاهی به کتاب‌هایی برخورد می‌کنیم که تألیف یا ترجمه آن در گروه دیگری تصویب شده است، اما با سرفصل‌های برنامه جدید علوم سیاسی نیز تناسب دارند؛ از جمله: «شریان‌های باز آمریکای لاتین» تألیف ادواردو گالنانو و ترجمه محمد تمیمی عرب (تأیید ۱۳۶۵، انتشار ۱۳۷۱)؛ «ریشه‌های جنگ جهانی اول» تألیف روت هنیگ و ترجمه فریبرز فرشیتم (تأیید ۱۳۷۳، انتشار ۱۳۷۶)؛ «تاریخ روابط ایران و فرانسه از ترور ناصرالدین‌شاه تا جنگ جهانی اول»، تألیف ابوالحسن غفاری (تأیید ۱۳۶۵، انتشار ۱۳۶۸)؛ «کتاب‌شناسی انقلاب مشروطیت ایران» تدوین علی پورصفر (انتشار ۱۳۷۴)؛ و «اندیشه واقع‌گرای

این‌خلدون» تألیف ناصف نصار و ترجمه یوسف رحیم‌لو (انتشار ۱۳۶۶).

به‌هرروی، مطالعه حاضر نشان می‌دهد:

اول: در این فاصله زمانی، تعداد آثار منتشرشده علوم سیاسی از سوی مرکز نشر، قابل توجه نبود. بی‌تردید، تعداد نه‌چندان زیاد استادانی که در دانشگاه باقی مانده بودند، در این باره بی‌تأثیر نبوده است، چون مشخص بود که این تعداد کم، بایستی برای درس‌های زیاد و جدیدی کتاب بنویسند که در عمل، غیرممکن بود، بماند آنکه تعدادی از این افراد، هم‌زمان درگیر سمت‌های اجرایی بودند. جالب آنکه در «گزارش عملکرد سازمان سمت» (۱۳۶۵)، نام ۳۰ اثر آمده است که در مراحل گوناگون نگارش، ویرایش، و انتشار قرار دارند (گزارش عملکرد سازمان سمت از ابتدای تأسیس تا مهر ۱۳۶۵: ۳-۴)؛ در حالی که هیچ‌یک در حوزه علوم سیاسی نیستند. گفتنی است، نخستین کتاب انتشارات سمت در این حوزه در سال ۱۳۷۰ منتشر شد؛ بنابراین، افزایش آثار منتشرشده در سال‌های بعد، با گسترش واحدهای دانشگاهی و افزایش تدریجی تعداد مدرسان دانشگاه‌ها بی‌ارتباط نیست.

دوم: به‌نظر می‌رسد، طبقه‌بندی موضوعی آثار در مرکز نشر دانشگاهی، گاهی دقیق و روشن نبوده است؛ زیرا، تنها ۶ اثر به این ترتیب در قالب عنوان علوم سیاسی جای گرفته‌اند: «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی؛ آثار بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر»؛ «حکومت: آشنایی با علم سیاست؛ بنیاد فلسفه سیاسی در ایران»؛ «روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی»؛ و «روش‌های کمی و کیفی تحقیق (تحلیل تجربی سیاست)» که آخری، ویراست جدید اثر پنجم بوده است. سه کتاب دیگر (اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم؛ خاطرات سرآرتور هاردینگ؛ و دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی) اگرچه با سرفصل‌های جدید علوم سیاسی تناسب و همپوشانی زیادی داشتند، در قالب عناوین تاریخ و علوم اجتماعی آمده‌اند؛ به‌ویژه اینکه دو کتاب توسط دو تن از استادان گروه‌های علوم سیاسی تهیه شده بودند.

سوم: همراه با موارد یادشده، به‌نظر می‌رسد، نباید از شرایط حاکم در آن سال‌ها، به‌ویژه در مورد بدبینی به رشته‌های علوم انسانی و تلاش برای بازتعریف نهاد دانشگاه، غافل شد. چنان‌که می‌دانیم، در این دوره، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه نیز برای نگارش متون درسی جدید برای تعدادی از رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی تلاش می‌کرد^(۱۸)؛ بنابراین، به‌نظر می‌رسد، تغییر تدریجی فضای سیاسی و علمی کشور و کاهش بدبینی‌ها، به‌ویژه پس از پایان جنگ، در گرایش به تألیف و ترجمه آثار جدید، مؤثر بوده است.

چهارم: روشن است که براساس تنها گزارشی که از کمیته بازنگری در دست است، تصویر کامل و دقیقی از وضعیت آن دوره و چگونگی بررسی‌های محتوایی در این کمیته به دست نمی‌آید؛ به‌ویژه که مشخص نیست، کتاب‌های نام‌برده شده در همان جلسه، از سوی چه کسانی یا چه دانشگاه‌هایی پیشنهاد شده‌اند و مهم‌تر اینکه، چرا عموم آن‌ها به مرحله نهایی تدوین یا انتشار نرسیده‌اند^(۱۹). درعین حال، مطلب جالب توجه پیشنهاد ترجمه کتاب «جامعه باز و دشمنان آن»، نوشته مشهور کارل پوپر، در فهرست آثار پیشنهادی همان جلسه است که طرح چنین پیشنهادی در آن اوضاع و احوال، مهم می‌نماید^(۲۰). همچنین، احتمالاً بر اثر تغییرات برنامه درسی، برخی آثار در همان مراحل اولیه، کنار گذاشته شده‌اند^(۲۱).

پنجم: اگرچه تعداد آثار درسی منتشرشده از سوی مرکز نشر دانشگاهی در چارچوب برنامه رشته علوم سیاسی قابل توجه نبوده است، کیفیت این آثار، چه به لحاظ شکلی و چه از نظر محتوایی، بیانگر آغاز دوره جدیدی در سیر تدوین آثار درسی این رشته است. در واقع، ارزیابی جدی علمی و رعایت اصول و قواعد ویرایش در مرکز نشر دانشگاهی سبب شده است که استانداردهای تدوین کتاب‌های درسی در ایران پس از انقلاب بالا برود و یادآور عملکرد نوآورانه برخی ناشران غیردولتی پیش از انقلاب، مانند فرانکلین، باشد. چنانچه به سه مؤلفه «سواد دانشگاهی»، یعنی نگارش، خوانش و تفکر انتقادی توجه کنیم (رک: پیروزان، ۱۴۰۰: ۷۵)، به نظر می‌رسد، برآیند فعالیت مرکز نشر در بهبود و ارتقای دست‌کم مؤلفه نخست، مؤثر بوده است.

ششم: چنان‌که ملاحظه می‌شود، فاصله زمانی تحویل کتاب تا انتشار آن -و حتی تجدید چاپ- بسیار زیاد بوده است و این نکته در مورد آثار رشته‌های دیگر هم مشاهده می‌شود. معمولاً گفته می‌شود، انجام صور گوناگون ویرایش، لزوم رعایت اصول و قواعد نگارش کتاب درسی و لزوم بازخوانی‌های پیاپی با هدف کاهش اغلاط، عملی ضروری بوده که موجب تأخیر شده است. این نکته تاحدودی درست است و بایستی اذعان کرد، مرکز نشر به منظور رعایت همین حساسیت‌ها، پایه‌گذار سنت ویرایش در ایران پس از انقلاب دانسته می‌شود. همچنین، نباید از آثار و پیامدهای سال‌های جنگ بر صنعت نشر، مانند گرانی کاغذ و کمبود امکانات فنی، غافل شد. با این حال، به نظر می‌رسد، دست‌کم در مورد آثار علوم سیاسی، بخشی از فاصله طولانی ۱/۵ تا ۱۳ سال، چندان قابل توجیه نباشد؛ امری که همواره موجب گلايه نویسنده یا مترجم از یک سو و دانشجویان از سوی دیگر شده بود.

هفتم: با توجه به اینکه طبق مستندات موجود، نمی‌توان درباره روند فعالیت‌های کمیته

بازنگری علوم سیاسی در زمینه سفارش و تدوین کتاب‌های درسی، به تصویر روشن و جمع‌بندی دقیقی رسید، به نظر می‌رسد، گام بعدی بایستی در حوزه تاریخ شفاهی باشد و مطالعه‌ای براساس خاطرات اعضا و همکاران این کمیته انجام شود.

جدول شماره (۱). وضعیت نخستین کتاب‌های درسی رشته علوم سیاسی

ردیف	نام اثر	نویسنده/ مترجم	انجام فعالیت	تصویب در مرکز	انتشار	حوزه موضوعی
۱	اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم	همایون الهی / همایون الهی	رساله دکتری، دانشگاه هانور آلمان (۱۳۵۷)	شهریور ۱۳۶۰	اسفند ۱۳۶۱	تاریخ سیاسی ایران
۲	خاطرات سرآرتور هاردینگ (نسخه ۱۹۲۸)	آرتور هاردینگ / جواد شیخ‌الاسلامی	۱۳۶۰-۱۳۵۹	مهر ۱۳۶۱	خرداد ۱۳۶۳	تاریخ سیاسی ایران
۳	ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی (نسخه ۱۹۷۷)	برینگتون مور حسین بشیریه	پیش از ۱۳۶۵	آبان ۱۳۶۶	فروردین ۱۳۶۹	جامعه‌شناسی سیاسی
۴	دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی (نسخه ۱۹۷۴)	رابرت اچ. لاور / کاووس سیدامامی	حدود ۶۰- ۱۳۵۹	خرداد ۱۳۶۸	دی ۱۳۷۳	جامعه‌شناسی سیاسی
۵	اثر بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر (نسخه ۱۹۸۳)	ژان ژاک شوالیه / لی لا سازگار	۱۳۷۰	۱۳۷۰	اواخر ۱۳۷۳	اندیشه سیاسی در غرب
۶	حکومت: آشنایی با علم سیاست (نسخه ۱۹۹۳)	آستین رنی / لی لا سازگار	۱۳۷۰-۷۱	اسفند ۱۳۶۹ (موافقت اولیه)	آذر ۱۳۷۴	مبانی علم سیاست
۷	بنیاد فلسفه سیاسی در ایران	موسی نجفی	پایان نامه فوق لیسانس، دانشگاه تهران (۱۳۷۰)	دی ۱۳۷۱	بهمن ۱۳۷۶	اندیشه سیاسی در اسلام
۸	روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی (نسخه ۱۹۹۱) (ویراست جدید: روش‌های کمی و کیفی تحقیق؛ تحلیل تجربی سیاست - نسخه ۲۰۱۱)	یارول مانهایم و ریچارد ریچ / لی لا سازگار (ویراست جدید: کریگ لئونارد براینز، لارس ویلنات، یارول مانهایم و ریچارد ریچ)	۱۳۷۵-۱۳۷۴ (ویراست جدید: ۱۳۹۰-۹۱)	بهمن ۱۳۷۲ (ویراست جدید: ۱۳۹۰)	اسفند ۱۳۷۷ (ویراست جدید: آبان ۱۳۹۱)	روش تحقیق در علوم سیاسی

یادداشت‌ها

۱. مدرسه عالی علوم سیاسی و امور حزبی در سال ۱۳۵۰ به‌عنوان مؤسسه‌ای غیرانتفاعی از سوی حزب ایران نوین تأسیس شد و از تیر ۱۳۵۵ به‌عنوان یک مؤسسه آموزش عالی دولتی با نام «دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی» ادامه فعالیت داد. این دانشکده پس از پیروزی انقلاب در مجتمع دانشگاهی ادبیات و علوم انسانی (دانشگاه علامه طباطبایی بعدی) ادغام شد (پورطائی، ۱۳۵۵: ۱۷۳؛ ازغندی، ۱۳۷۸: فصل ۵).
۲. در سیزدهمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۶۳/۱۲/۷)، تأسیس «سازمان تهیه و تدوین کتب علوم انسانی و اسلامی» به تصویب رسید تا به «تدوین و ترجمه کتب و تهیه رئوس مطالب رشته‌ها و دروس علوم انسانی و به‌طورکلی، عموم رشته‌هایی که با علوم و معارف اسلامی ارتباط دارند» بپردازد. همچنین، مقرر شد، وظایف گروه بازبینی کتب علوم انسانی ستاد انقلاب فرهنگی سابق، به این سازمان واگذار شود (مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۶۳/۱۲/۷).
۳. در فاصله کوتاهی پس از تأسیس مرکز نشر دانشگاهی (اسفند ۱۳۵۹) و سمت (اسفند ۱۳۶۳)، انتشارات قومس با مدیریت همایون الهی در سال ۱۳۶۷ آغاز به فعالیت کرد و به انتشار کتاب‌های درسی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی پرداخت. به‌رغم اهمیت این تجربه در زمینه فعالیت یک ناشر غیردولتی، تمرکز نوشته حاضر بر تدوین کتاب‌های درسی در دوره فعالیت‌های ستاد انقلاب فرهنگی است.
۴. اعضای کمیته در مجموع، ۷ نفر از استادان دانشگاه‌های تهران بودند (ازغندی، ۱۳۷۸: ۹۵)، از جمله الهی، قوام، و ازغندی. البته طبق توضیح احمدی، این کمیته، ترکیبی انعطاف‌پذیر، و نه ثابت، داشته است و بسیاری از استادان علوم سیاسی با این کمیته همکاری داشتند و در جلسات آن شرکت می‌کردند؛ مانند ابوالحمد، یادگاری، شیخ‌الاسلامی، مهرداد (در زمان‌هایی که به ایران می‌آمد)، سعیدی‌فرد و مقتدر (احمدی، ۱۴۰۰/۱۱/۲۵).
۵. این کمیته پیشنهاد کرد، مرحله نخست بازگشایی، تنها در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران انجام شود و برای دانشجویانی باشد که کمتر از ۲۵ واحد تا فارغ‌التحصیلی دارند. دلایل این پیشنهاد، عبارت بود از: کمبود شدید استاد، تعداد زیاد دانشکده‌های علوم سیاسی، تأسیس مؤسسه آموزشی وزارت امور خارجه برای تربیت کادر دیپلماتیک [در سال ۱۳۶۱]، جلوگیری از بوروکراسی و هزینه‌های اضافی. این پیشنهاد در جلسه ۱۳۶۲/۴/۲۶ ستاد انقلاب فرهنگی، تصویب و سه روز بعد، طی نامه‌ای به وزارت فرهنگ و آموزش عالی اعلام شد.
۶. با تصویب برنامه درسی جدید، مرحله دوم انتقال برای دانشجویانی اجرا شد که برای فارغ‌التحصیلی بایستی بین ۶۰ تا ۷۵ واحد می‌گذرانند. درس‌ها برای این عده، از برنامه جدید ارائه می‌شد.
۷. ظاهراً جلال‌الدین فارسی، چنین درسی را به کمیته علوم سیاسی پیشنهاد داد (احمدی، ۱۴۰۰/۱۱/۲۵).
۸. طبق مصوبه جلسات ۱۰ (۱۳۶۳/۱۱/۲۸) و ۱۶ (۱۳۶۴/۱/۶) شورای عالی انقلاب فرهنگی مقرر

شده بود، شورای عالی برنامه‌ریزی (وزارت فرهنگ و آموزش عالی) در تهیه و تدوین و تصویب برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها و مقررات و آیین‌نامه‌های آموزشی، جانشین ستاد انقلاب فرهنگی باشد (خلاصه مذاکرات...، ۱۳۶۴: ۱).

۹. دیگر افراد پیشنهادی برای سرپرستی این کمیته عبارت بودند از: ازغندی، صلاحی، طاهری، محمدی، شیخ‌الاسلامی و ذاکر حسین (خلاصه مذاکرات...، ۱۳۶۴: ۱۸).

۱۰. طبق توضیح احمدی، وی در این زمان به‌عنوان نماینده دانشجویان در جلسات کمیته شرکت می‌کرد و حدود یک‌سال با آن همکاری داشت (احمدی، ۱۳۶۰/۱۱/۲۵).

۱۱. واقعیت این است که تعداد نیروهای آموزشی تمام‌وقت دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در سال تحصیلی ۱۳۶۲-۱۳۶۱ در مقایسه با سال تحصیلی ۱۳۵۸-۱۳۵۷، ۲۳/۵ درصد کاهش نشان می‌داد (رک: گزارش عملکرد، ۱۳۶۱: ۱۹-۱۷). با پذیرش پیشنهاد تعدادی از دانشجویان برای تأسیس مرکزی با هدف تربیت استاد، مدرسه تربیت مدرس در اسفند ۱۳۶۰ با مصوبه ستاد انقلاب فرهنگی تأسیس شد. این مدرسه که ۵ سال بعد، به دانشگاه تربیت مدرس تغییر نام یافت، از مهر ۱۳۶۱ اقدام به پذیرش دانشجو برای دوره فوق‌لیسانس کرد تا دانش‌آموختگانش به تدریج، جایگزین استادان محذوف شوند. باین‌حال، چنان‌که پیشتر گفته شد، کمبود مدرس و استاد چنان بود که کمیته برنامه‌ریزی علوم سیاسی پیشنهاد کرد، در مرحله نخست، بازگشایی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران انجام شود.

۱۲. وی استاد تاریخ ایران، مسائل خاورمیانه و سیاست انرژی در خاورمیانه دانشگاه‌های هاننور و اوسنابروگ بود و در سال ۱۳۹۰ در برلین درگذشت.

۱۳. در سال ۱۳۵۸ مجتمع دانشگاهی علوم اداری و بازرگانی از ادغام ۱۲ مؤسسه (مدرسه عالی بازرگانی؛ دانشکده حسابداری و علوم مالی شرکت نفت؛ مؤسسه عالی بیمه تهران؛ مدرسه عالی خدمات جهانگردی و اطلاعات؛ مؤسسه عالی مهمان‌داری و خدمات پروازی؛ مؤسسه علوم بانکی ایران؛ مرکز آموزش مدیریت دولتی؛ دانشکده بین‌المللی امور اداری و بازرگانی؛ مرکز مطالعات مدیریت ایران؛ مدرسه عالی ایران‌زمین؛ سازمان مدیریت صنعتی؛ و دانشگاه علوم و فنون) شکل گرفت (آمار آموزش عالی ایران، سال تحصیلی ۱۳۶۲-۱۳۶۱، جلد ۱، ۱۳۶۲: جدول ۱). این مجتمع، حدود ۵ سال فعالیت داشت و با ادغام آن در مجتمع دانشگاهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه علامه طباطبایی در تیرماه ۱۳۶۳ تأسیس شد.

۱۴. این نسخه، بعدها در ۳۵۱ صفحه از سوی انتشارات کیهان در بهار ۱۳۷۰ منتشر شد که شامل خاطرات هاردینگ از دوره مأموریت در مصر و هند نیز می‌شود.

۱۵. ناشر و مؤلف در فروردین ۱۳۹۷ برای فسخ قرارداد به توافق رسیدند. ویرایش جدید کتاب با عنوان «آثار بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا روزگار ما» در سال ۱۳۹۸ از طرف نشر نو منتشر شد که حاوی یک بخش جدید درباره اندیشه‌های هایک، رالز، و هابرماس، به قلم ایو گوشه، است.

۱۶. این کتاب، در واقع برگرفته از پایان‌نامه نجفی با عنوان «سیر اندیشه سیاسی در عصر مشروطیت (بررسی منابع، افکار سیاسی، متدولوژی و فلسفه تاریخ در دهه اول مشروطیت)» به‌راهنمایی عباسعلی عمیدزنجانی در سال ۱۳۷۰ بود. وی بعدها طی مصاحبه‌ای به حمایت طباطبایی اشاره‌ای کرد که شاید مربوط به همین اتفاق باشد: «بعدها در اواخر دوره فوق‌لیسانس، آقای سیدجواد طباطبایی هم معاون پژوهش دانشکده شد... در همین کتاب زوال... وقتی به مشروطه می‌رسد، مآخذش

یک طرفه است و دوره صفویه را اصلاً نمی‌شناسد. به او مراجعه کردم و این نکات را گفتم. اول با روی گشاده استقبال کرد و حتی متنی هم در تأیید کار علمی من در مشروطه نوشت» (نجفی، ۱۳۹۰). البته در چارچوب مستندات و مکتوبات موجود، نکته مبهم اینجاست که چگونه نشر کتابی که به انتشارات دانشگاه تهران پیشنهاد شده، در دستورکار مرکز نشر دانشگاهی قرار گرفته است، همچنان که روشن نیست، این پیشنهاد، مستند به درخواستی از سوی نویسنده هم بوده است یا خیر.

۱۷. ناشر و مؤلف در ۲۶ اسفند ۱۳۹۱ برای فسخ قرارداد به توافق رسیدند و چاپ جدید کتاب در سال ۱۳۹۲ از طرف مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران انجام شد.

۱۸. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۶۱ با هدف اجرای طرح مقدماتی «بازسازی علوم انسانی» تأسیس شد؛ مدیریت دفتر به صورت شورایی و نخستین رئیس این دفتر هم آیت‌الله مصباح یزدی بود. در این چارچوب، دو برنامه هم‌زمان دنبال شد: تشکیل جلسات مشترک تعدادی از استادان حوزه و دانشگاه در قم برای بررسی سرفصل‌های دروس پنج رشته (اقتصاد، حقوق، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم تربیتی) و تهیه طرح‌واره‌های هریک از این رشته‌ها؛ و برگزاری همایش‌هایی در دانشگاه الزهرا با هدف «آشنایی بیشتر دانشجویان با اصطلاحات، مفاهیم و معارف اسلامی». مقرر شده بود که پس از ارزیابی نتایج و دستاوردهای مباحث دو مرحله یادشده، کتاب‌های درسی دانشگاه‌ها تدوین شود. نام این دفتر در سال‌های بعد به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تغییر کرد (رک: سایت پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ کارنامه دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از تیر تا اسفند ۶۲، ۱۳۶۳: ۲۳). نکته مهم اینکه «برای بررسی و بازنگری کتب و دروس دو رشته دانشگاهی علم سیاست و روابط بین‌الملل، کمیته‌ای تشکیل نشده و تنها یک نفر از استادان علم سیاست دانشکده علوم اجتماعی در حال ادغام در دانشگاه جدیدالتأسیس علامه طباطبایی در کمیته حقوق دفتر همکاری حوزه و دانشگاه شرکت داشته است. در گزارش نهایی گروه حقوق که پس از حدود یک‌سال و نیم بحث و بررسی تهیه و ارائه شد، نه نامی از این استاد آمده و نه نظر یا موضعی از سوی وی در مورد سیاست و علم سیاست مطرح شده است» (ازغندی، ۱۳۷۸: ۱۰۰).

۱۹. تنها موردی که دلیل رد انتشار، روشن است، به پیشنهادی از مصطفی وطن‌خواه، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، مربوط می‌شود. براساس نامه‌ای از شورای ویرایش مرکز، خطاب به گروه تاریخ گفته می‌شود، شورای یادشده در جلسه ۸ مرداد ۱۳۶۸ با انتشار کتاب وی با عنوان «موانع تاریخی بر سر راه انقلاب صنعتی در ایران» موافقت نکرده است؛ زیرا، اثری درسی دانشگاهی محسوب نمی‌شود. البته ازغندی به یاد می‌آورد انتشار کتاب «سیر قدرت در دریاها»، تألیف عبدالصاحب یادگاری نیز در کمیته علوم سیاسی تأیید نشد (ازغندی، ۱۴۰۰/۱۲/۲۰).

۲۰. از این کتاب، دو ترجمه در سال ۱۳۶۴ منتشر شد: ترجمه علی اصغر مهاجر (شرکت سهامی انتشار) و ترجمه عزت‌الله فولادوند (انتشارات خوارزمی).

۲۱. ازغندی، یادآور شده است که «ازجمله درس‌ها، درسی بود با نام سازمان‌های جاسوسی دنیا. من برای این درس جزوه‌ای نوشتم، ولی بعداً از برنامه درسی حذف شد» (ازغندی، ۱۳۹۹/۷/۲۸).

منابع

- آمار آموزش عالی ایران، سال تحصیلی ۶۲-۱۳۶۱ (۱۳۶۲)، جلد اول، تهران: مرکز برنامه‌ریزی آموزشی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- ازغندی، علیرضا (۱۳۷۸)، علم سیاست در ایران، تهران: انتشارات باز.
- باوی، محمد (۱۳۷۷)، «وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران»، فصلنامه علوم سیاسی، سال ۱، شماره ۳.
- بولتن خبری (۱۳۶۲)، شماره ۳، دبیرخانه ستاد انقلاب فرهنگی.
- بولتن خبری (۱۳۶۳)، شماره ۵، دبیرخانه ستاد انقلاب فرهنگی.
- پرونده کتاب «اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «آثار بزرگ سیاسی از ماکیاولی تا هیتلر»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «بنیاد فلسفه سیاسی در ایران»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «حکومت: آشنایی با علم سیاست»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «خاطرات سرآرتور هاردینگ»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پرونده کتاب «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی»، مرکز نشر دانشگاهی.
- پورجوادی، نصراله (۱۳۵۹ الف)، «درباره کمیته ترجمه، تالیف و تصحیح» (گفتگو)، نشر دانش، شماره ۱، آذر و دی.
- پورجوادی، نصراله (۱۳۵۹ ب)، «به‌سوی نشر دانشگاهی»، نشر دانش، شماره ۲، بهمن و اسفند.
- پورجوادی، نصراله (۱۳۶۱)، «قضیه دوهزار جلد کتاب؛ افسانه یا حقیقت»، نشر دانش، شماره ۱۳، آذر و دی.
- پورطائی، علی (۱۳۵۵)، آموزش عالی در ایران، کتاب دوم، تهران: سازمان سنجش آموزش کشور.
- پیروزان، علیرضا (۱۴۰۰)، سواد دانشگاهی و دانشگاه ایرانی، تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- خلاصه مذاکرات و صورت مصوبات ۱۳۶۴؛ کتاب اول (۱۳۶۴)، تهیه و تدوین سیدمحمدکاظم نائینی، تهران: دبیرخانه شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- دانشگاه و دانشگاهیان از دیدگاه امام خمینی (۱۳۷۸)، تهران: مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی.
- دکتر حمید احمدی، ۲۵ بهمن ۱۴۰۰.

دکتر علیرضا ازغندی، ۲۸ مهر ۱۳۹۹ و ۲۰ اسفند ۱۳۹۹. رضی، احمد (۱۳۸۸)، «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، سال ۱۴، شماره ۲۱. روابط عمومی ستاد انقلاب فرهنگی (بی‌تا)، مشخصات کلی رشته‌های آموزشی گروه‌های علوم انسانی، هنر و کشاورزی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران مصوب ستاد انقلاب فرهنگی، تهران: بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.

روزنامه رسمی (۱۳۵۹)، شماره ۱۰۳۴۱، ۵ شهریور.

سایت پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، به نشانی: <https://rihu.ac.ir/fa>

سلیمی، حسین (۱۳۸۸)، «تأثیر نگرش چپ‌گرایانه بر برنامه درسی علوم سیاسی در ایران»، در: بررسی وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران، به کوشش حسین سلیمی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. شرفزاده، محمد (۱۳۸۳)، انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌های ایران، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۴)، بیست‌سال تلاش در مسیر تحقق اهداف انقلاب فرهنگی، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

کارنامه دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از تیر تا اسفند ۶۲ (۱۳۶۳)، قم: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.

گزارش عملکرد (۱۳۶۱)، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

گزارش عملکرد سازمان سمت از ابتدای تأسیس تا مهر ۱۳۶۵.

گزارش عملکرد گروه برنامه‌ریزی علوم انسانی در سال ۱۳۶۴ (۱۳۶۴)، تهیه و تنظیم محمدتقی حقیقت‌نیا، تهران: شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

متقیان، علی (۱۳۹۹)، «چهل سال با جهاد دانشگاهی؛ تاریخ شفاهی انقلاب فرهنگی و چهل سال مدیریت جهادی»، سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۵ مرداد، در:

<https://sccr.ir/news/14133/1/>

محمدی‌مهر، غلامرضا؛ توسلی، مجید؛ طاهری، ابوالقاسم؛ ادیسی، افسانه (۱۳۹۷)، «گونه‌شناسی مطالعات توسعه سیاسی ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال ۱۳، شماره ۳.

مصفا، نسرین (۱۳۸۵)، سیری در تحولات آموزشی و پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، نقش عوامل تأثیرگذار سطح کلان، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۶۳/۱۲/۷.

ملک، اقدس (فراهم‌آورنده) (۱۳۵۴)، فهرست توصیفی کتاب‌شناسی علوم سیاسی، زیر نظر حمید عنایت با همکاری ابوالفضل قاضی و محمدرضا جلیلی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ملکی، محمد (۱۳۵۹)، دانشگاه تهران و جای پای امپریالیسم آمریکا، بی‌جا.

منصوریان، یزدان (۱۳۹۲)، «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، سال ۱۷، شماره ۲۹.

نائینی، سیدمحمدکاظم (۱۳۸۳)، «شوراها در آموزش عالی ایران»، دائره‌المعارف آموزش عالی، جلد اول، زیرنظر نادرقلی قورچیان، حمیدرضا آراسته و پریش جعفری، تهران: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.

نجفی، موسی (۱۳۹۰)، «خاطرات موسی نجفی از بشیریه، سیدجواد طباطبایی، هادیان و سمتی»، هفته‌نامه پنجره ویژه‌نامه نوروزی، در دسترس در:
<http://tarikhirani.ir/fa/news/580/>

نشر دانش (۱۳۵۹)، شماره ۲، بهمن و اسفند.